

darulfunun ilahiyat

Başvuru: 01.09.2024
Revizyon Talebi: 15.10.2024
Son Revizyon: 20.10.2024
Kabul: 23.10.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Suudi Arabistan'da Aile Arabuluculuğu ve Hakemliği Uygulamaları

Family Mediation and Arbitration Practises in Saudi Arabia

Fulya Okur^{*}

Öz

Aile içi anlaşmazlıklar ve artan boşanma oranlarının ortaya çıkardığı sosyolojik ve idari sorunlar, 20. yüzyılın önemli problemleri arasında yer almıştır. Bu sorunları çözmek için kullanılan yöntemlerden biri olan aile arabuluculuğu, farklı kültür ve inançlara göre şekillenen bir çözüm yolu olarak günümüzde önem kazanmıştır. Türkiye'de de arabuluculuğun, alternatif bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak uygulanması planlanmakta ve bu süreçte Avrupa kökenli yöntemlerin kullanılabileceği yönünde bir anlayış öne çıkmaktadır. Diğer yandan Avrupa ile Türkiye arasındaki kültürel farklılıklar göz önünde bulundurulduğunda, Avrupa uygulamaları yerine Türkiye'nin kültürel yapısına uygun bir modelin geliştirilmesinin, Türk toplumu için daha olumlu ve faydalı sonuçlar doğuracağına dair bir yönelim de mevcuttur. Nitekim son yıllarda uygulamaya geçen ülkelerin deneyimlerinden faydalanarak geliştirilecek özgün bir modelin oluşturulmasına imkân sağlamak için çeşitli akademik çalışmalar yürütülmektedir. Bu çalışmada, yapılan araştırmalara katkı sunmak amacıyla, mer'î aile hukukunu İslam hukukuna dayandıran ve toplumsal yaşantısında İslam kültürü yerleşik olan Suudi Arabistan Krallığı'nın aile arabuluculuğu ve hakemliği uygulamaları incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Aile Hukuku, Aile Arabuluculuğu, Aile Uyuşmazlıkları, Tahkim, Suudi Arabistan

Abstract

Sociological and administrative issues arising from family disputes and increasing divorce rates have been among the significant problems of the 20th century. Family mediation, one of the methods used to address these issues, has gained importance as a solution shaped by different cultures and beliefs. In Türkiye, there are plans to implement mediation as an alternative dispute resolution method, with a prevailing understanding that European-originated methods could be employed in this process. However, considering the cultural differences between Europe and Türkiye, there is also a tendency towards developing a model that aligns with Türkiye's cultural structure, which is believed to yield more positive and beneficial outcomes for Turkish society. Indeed, various academic studies are being conducted to pave the way for the creation of a unique system developed by benefiting from the experiences of countries that have recently implemented such practises. This study examines the family mediation and arbitration practises of the Kingdom of Saudi Arabia, which bases its applicable family law on Islamic law and maintains an established Islamic cultural framework in its social life, with the aim of contributing to existing research.

Keywords: Islamic Family Law, Family Mediation, Family Disputes, Arbitration, Saudi Arabia

* Sorumlu Yazar: Fulya Okur (Doktora Öğrencisi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye. E-posta: fulyaokurfulya@gmail.com ORCID: 0009-0002-0367-3844

Atıf: Okur, Fulya. "Suudi Arabistan'da Aile Arabuluculuğu ve Hakemliği Uygulamaları." *darulfunun ilahiyat* 35, 'Aile Arabuluculuğu' Özel Sayısı (2024): 175–208. <https://doi.org/10.26650/di.2024.35.1541722>

Extended Summary

The increase in divorce rates has become a significant issue in almost every society worldwide, and the resulting heavy caseload in courts has led to serious sociological and legal consequences. The inability to resolve disputes in divorce cases for many years prevents justice from being timely and properly administered, adversely affecting not only the parties involved but also all individuals directly or indirectly associated with them. This situation can lead to broader social problems and weaken the family structure within societies. Based on these realities, various academic and administrative studies conducted towards the end of the 20th century revealed that traditional judicial methods were not sufficiently effective in resolving family disputes. In contrast, these processes were found to intensify conflicts further. Consequently, there emerged a strong tendency to favour alternative dispute resolution methods, such as family mediation, over existing methods. In line with this trend, the Council of Europe issued a recommendation advocating the use of family mediation in family disputes. This recommendation gained widespread acceptance across Europe, and family mediation practises quickly became integrated into legal processes and widely adopted. Within this context, it is planned that family mediation will be incorporated into the legal system in Türkiye as an alternative method.

Türkiye has traditionally achieved European standards in its legal and social development over the past century. As a result, European models could be employed in the mediation practises expected to be implemented in the country. However, Western-originated mediation models, particularly divorce mediation, primarily focus on protecting individual interests to the highest degree and alleviating the caseload on courts. There is considerable debate over how compatible this model is with Türkiye's cultural and social structure. The family structure in Turkish society is shaped by Islamic law and traditional values. Islamic law plays a crucial role in the formation and maintenance of the family. Some studies on this subject suggest that, due to this fundamental difference, a unique mediation model that aligns with Türkiye's cultural and religious structure needs to be developed. Accordingly, it is argued that a mediation method compatible with Islamic teachings and systematised according to these principles would be more appropriate for addressing the issues and meeting the needs of the Turkish society. Furthermore, adopting an approach that considers cultural sensitivities in the preservation of family unity and the administration of justice in divorce processes would contribute to making the legal system more harmonious with the societal structure.

It is recommended that legislators take these discussions into account and develop a mediation model suitable for Türkiye's sociological and cultural realities. In this context, a project titled "Family Mediation-Arbitration in Islamic Law and Contemporary Practises" has been carried out by academics and students from the Department of Islamic Law at Istanbul University to explore the applicability of Islamic mediation models in Türkiye.

Supported by TÜBİTAK, this project conducted extensive research based on the premise that mediation-arbitration practises rooted in Islamic law norms are more compatible with Türkiye's sociological structure compared to European models. In this context, the family mediation-arbitration practises of Muslim communities in various countries such as the United Kingdom, Malaysia, Morocco, Egypt, Jordan, Saudi Arabia, and the United States were investigated. Among these countries, the practises of Malaysia, where modern law and Islamic law are applied together, and the United Kingdom, a secular state that allows its Muslim minority to resolve family issues within the framework of Islamic law, were closely examined through field research.

The findings of the project will be shared with relevant institutions such as the Ministry of Justice, the Mediation Department, the Ministry of Family and Social Policies, and the Family and Religious Guidance Department under the Presidency of Religious Affairs. This will contribute to providing model examples for the family mediation expected to be implemented in Türkiye in the near future and to taking concrete steps to enhance the applicability and social acceptance of Islamic family mediation based on Islamic law in Türkiye.

In this context, the practises of Saudi Arabia, where organising the legal system and legal practises according to Sharia principles is a constitutional requirement, present a noteworthy model. Accordingly, our study examined the historical development, operational structure, institutional frameworks, and integration of family mediation and arbitration processes into the legal system in Saudi Arabia, reaching the following summarised conclusions:

In Saudi Arabia, mediation and arbitration are implemented as two separate methods. These practises have been established as a legal obligation tied to adherence to Islamic principles, with peaceful resolution aimed at preserving family unity as the primary goal. In recent years, changes in the legal system have contributed to the creation of the necessary administrative structures for the more effective functioning of mediation and arbitration processes.

Arbitration is carried out as a judicial practise under the supervision of the courts and involves a formal legal process. It allows for the detailed and meticulous examination of disputes between spouses, contributing to a more efficient functioning of the judicial process. This method, which eases the workload of judges, enables a thorough handling of disputes between the parties. However, no concrete and lasting evidence has been found that arbitration provides significant and lasting contributions to the preservation of family unity. Although a specific regulation governing arbitration has not yet been established, the reasons for resorting to arbitration and the powers of arbitrators are defined in the Ahvâl-i Şahsiyye regulations. This regulation can be considered an important step towards developing a more systematic and institutional structure for arbitration.

On the other hand, mediation is more flexible and can be applied in both judicial and non-judicial processes. Judicial mediation is conducted under the supervision of the courts, while non-judicial mediation is carried out by private institutions and independent mediators in collaboration with the courts. Unlike judicial arbitration processes, mediation is conducted with the cooperation of the state and civil society organisations to meet the needs of society. This cooperation helps mediation reach a broader audience and plays an important role in ensuring social peace. Civil society organisations serve as supporting institutions in these practises, which have been integrated into the state's judicial system, thereby contributing to the effective implementation of mediation both at the official and social levels. This approach demonstrates that a balance has been struck in Saudi Arabia's family mediation and arbitration processes between preserving Islamic values and meeting societal needs. Official statistics and reports from mediation associations show that mediation has been successful in preserving family unity and resolving disputes between parties.

Due to the lack of comprehensive scientific studies on official mediation that have emerged in the last decade, the exact content of the reconciliation methods used in mediation centres has not been fully determined. However, the following conclusions have been clearly reached: the organisation of mediation practises in Saudi Arabia under the condition that they do not contradict Islamic Sharia, the obligation of mediators to adhere to Sharia, and the requirement for them to be well-versed in the relevant sections of Islamic law clearly indicate that the Saudi Arabian mediation-arbitration model is based on Islamic law. Additionally, these practises, which are organised in a manner consistent with the customs and traditions of Muslim society, are shaped with consideration for the requirements of the modern world and scientific developments.

The family mediation-arbitration model in Saudi Arabia provides an important example for all Islamic jurists regarding how the classical period rules of Islamic law have been updated and applied in the modern era, and how these practises have been adapted to the scientific developments and societal needs of the modern world. The findings of this study offer significant data for jurists who advocate that the family mediation expected to be implemented in Türkiye should be structured according to Islamic principles in a manner that aligns with the beliefs and customs of the Muslim community. These findings reveal the possibility of designing Türkiye's mediation practises in a manner similar to the Saudi Arabian model, based on Islamic law principles and simultaneously addressing the needs of the modern world.

Giriş

Boşanma oranlarındaki artış, dünya genelinde hemen her toplumda hem sosyolojik hem de hukuki açıdan ciddi sonuçlar doğurmuştur. Boşanma davalarındaki uyuşmazlıkların yıllarca çözüme kavuşamaması, adaletin yerinde ve zamanında tecelli etmesini engelleyerek sadece davanın taraflarını değil, aynı zamanda bu taraflarla doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olan tüm bireylere zarar verebilmektedir. Bu gerekçelerden hareketle 20. yüzyılın sonlarına doğru akademik ve idari alanda yapılan çalışmalar, aile anlaşmazlıklarının çözümünde geleneksel yargı yöntemlerinin yeterli olamadığını, uyuşmazlıkların çözümünde aile arabuluculuğu gibi alternatif yöntemlerin kullanılmasının gereğini ortaya koymuştur. Bu tespit doğrultusunda Avrupa Konseyi, aile arabuluculuğunun aile davalarında kullanılmasını tavsiye eden bir karar yayınlamıştır.¹ Karar Avrupa genelinde geniş kabul görmüş ve aile arabuluculuğu hukuki süreçlere entegre edilerek hızla yaygınlaşmıştır. Bu çerçevede, Türkiye’de de aile arabuluculuğunun hukuk sistemine alternatif bir yöntem olarak dahil edilmesi planlanmaktadır.

Türkiye -son birkaç yüzyıldır- hukuki ve toplumsal gelişiminde Avrupa uygulamalarını model almayı benimsemiş bir ülkedir. Bunun bir yansıması olarak, yürürlüğe girmesi planlanan aile arabuluculuğunda Avrupa modeli bir arabuluculuk uygulamasının kullanılabileceği kabul edilmektedir. Ancak Batı kökenli Arabuluculuk modellerinin, öncelikle bireysel menfaatleri en üst düzeyde korumak ve mahkemelerin dava yükünü hafifletmek gibi hedeflerle, boşanma arabuluculuğu olarak geliştirildiği bilinmektedir. Bu modelin Türkiye’nin kültürel ve toplumsal yapısıyla ne derece uyumlu olduğu konusunda önemli tartışmalar bulunmaktadır. Zira Türk toplumunun aile yapısı, İslam hukuku ve geleneksel değerlerle şekillenmiştir. Ailenin kurulmasında ve sürdürülmesinde İslam hukukunun hükümlerine büyük önem verilir. Nitekim konu üzerine yapılan bazı araştırmalar sonucunda aradaki bu temel fark sebebiyle Türkiye’nin kültürel ve dini yapısına uygun özgün bir arabuluculuk modelinin geliştirilmesi teklif edilmektedir.² Bu doğrultuda kültürel hassasiyetler göz önünde bulundurularak İslami öğretilerle sistemleştirilmiş bir arabuluculuk yöntemi geliştirilmesinin hukuki uygulamaların toplumsal yapıyla uyumlu hale gelmesine katkı sağlayacağı ileri sürülmekte ve hukuk yapıcıların işaret edilen tartışmaları dikkate alarak Türkiye’nin sosyo-kültürel gerçeklerine uygun bir arabuluculuk modeli geliştirmeleri önerilmektedir.

1 Europe Council Of, “European Commission For The Efficiency Of Justice”, *Council of Europe* (2006)”. Lisa Parkinson, *Aile Arabuluculuğu*, ed. Fatma Yücel (Ankara: Ankara Açık Ceza İnfaz Kurumu Matbaası, 2018), 6.

2 Ahmet Temel, “İslam Aile Hukukundaki Arabulucu-Hakemlik Uygulamasının Türkiye’de Aile Arabuluculuğuna Muhtemel Katkıları,” *Darulfunun İlahiyat*,30/2 (2019), 311–336.

Bu bağlamda İstanbul Üniversitesi İslam Hukuku Anabilim Dalındaki akademisyenler ve öğrenciler tarafından “İslam Hukukunda Aile Arabulucu-Hakemliği ve Çağdaş Uygulamalar” adlı bir araştırma projesi başlatılmıştır. Araştırma kapsamında İngiltere, Malezya, Fas, Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan ve Amerika Birleşik Devletleri gibi farklı ülkelerdeki Müslüman toplulukların aile arabuluculuğu ve hakemliği uygulamaları araştırılmıştır. Bu ülkeler arasında modern hukuk ve İslam hukukunun bir arada uygulandığı Malezya'nın ve seküler bir devlet yapısına sahip olmasına rağmen Müslüman azınlıkların aile sorunlarını İslam hukuku çerçevesinde çözmelerine olanak tanıyan İngiltere'nin uygulamaları saha araştırmalarıyla yakından incelenmiştir.

Bu yolla, İslam hukukunun rehberliğinde oluşturulan İslami aile arabuluculuğuna dair örnek modeller sunulması ve benzer modellerin Türkiye'de uygulanabilirliğine yönelik farkındalığın artırılmasına katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Projenin hedeflerinden olan örneklemeyi sağlama açısından, halkının çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu ve hukuku anayasal bir zorunluluk olarak İslam hukukuna dayanan Suudi Arabistan'ın bu alandaki uygulamalarının araştırılması önem taşımaktadır. Bu makale belirtilen gereklilikler ve önem doğrultusunda Suudi Arabistan'daki aile arabuluculuğu ve hakemliğine dair yürütülen incelemenin bulgularını paylaşmayı amaçlamaktadır.

Suudi Arabistan'ın hukuki uygulamalarını inceleyen çalışmalar hem Türkiye'de hem de uluslararası literatürde neredeyse yok denecek kadar azdır.³ Ülkemizde yapılmış mevcut çalışmalar içerisinde en nitelikli olanlar ise kuşkusuz Mehmet Ali Yargı'ya aittir. Yargı, Suudi Arabistan yargı sistemi ve hukuki uygulamalarına ilişkin birçok eser kaleme almıştır. Özellikle “Riyad Genel Mahkemesindeki Belgeler Işığında Eşler Arasındaki Geçimsizlik Halinde Tahkim Uygulamaları” (Et-Tatbikâtü'l-Kadâiyyetü li't-Tahkîmi inde'ş-Şikâki Beyne'z-Zevceyni min Hilâli's-Sukûki ve'd-Dubûti fi'l-Mahkemeti'l-Âmmeti bi'r-Riyâd) başlıklı çalışmasında Yargı, Krallık mahkemelerinde aile anlaşmazlıklarının nasıl ele alındığını ve bu tür davalarda alternatif çözüm yolu olarak tahkim müessesesinin rolünü detaylı bir şekilde araştırmış ve bulgularını şahsi gözlemleriyle yorumlayarak okuyucularla paylaşmıştır.⁴ 2016 yılında yayınlanan makale Suudi Arabistan'da sık değişen hukuki mevzuatı ve buna dayalı olarak sisteme entegre edilen yeni uygulamaları,

3 Fulya Kuncak, *Suudi Arabistan'da Aile Arabulucu-Hakemliği Uygulamaları*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

4 Mehmet Ali Yargı, “et-Tatbikâtü'l-Kazâiyye li't-Tahkîmi inde'ş-Şikâki Beyne'z-Zevceyni min Hilâli's-Sukûki ve'z-Zubûti fi'l-Mahkemeti'l-Âmmeti bi'r-Riyâd,” *Mecelletü'l-Hicazi'l-Âlemiyye*, 14/ (2016), 14/93- 132.

arabuluculuğun ayrıntılarına ve kurumsallaşmasına dair hukuki değişiklikleri kapsamamaktadır.

Suudi Arabistan'da tahkim müessesesinin işleyişi hakkında Arapça yazılmış en kapsamlı eser, “*et-Tahkimü fi’ş-Şerîati’l-İslamiyye*” adlı çalışmadır. Bu eserin müellifi Abdullah b. Muhammed b. Sa’d Âli Huneyn’dir. Hey’etü Kibâri’l-Ulemâ’nın (Büyük Alimler Heyeti) bir üyesi olan Âli Huneyn otuz yıla yakın hâkimlik görevinde edindiği tecrübelerle kaleme aldığı bu eserinde Suudi Arabistan’daki tahkim uygulamalarının fikhî altyapısı ve yasal dayanakları hakkında ayrıntılı tahliller ve açıklamalar sunmaktadır.⁵ Âli Huneyn’in bu eseri Krallık’taki uygulamaların dayanaklarının anlaşılmasına önemli bir katkı sağlamaktadır. Ancak açıklamalar teorik düzeyde ele alınmış ve uygulamalar örneklerle desteklenmemiştir. Dolayısıyla kitap, kurumsal işleyiş hakkında bilgi edinmek isteyenler için bir veri kaynağı olma özelliğinde değildir. Arapça literatürde ele alınacak bir diğer çalışma, Riyad Genel Mahkemesi’nin eski hâkimlerinden Dr. Hamd b. Abdülaziz el-Hudayrî’nin ‘*el-İcrââtü’l-Kadâiyye fi’l-Müşkilâti’z-Zevciyye*’ başlıklı ve 2010 yılında Suudi Arabistan Adalet Dergisi’nde yayımlanan makalesidir.⁶ Hudayrî bu makalesinde eşler arasındaki anlaşmazlıkların mahkemede ele alınma usullerini ve dayanaklarını incelemiş; arabuluculuk ve tahkim konularına da değinmiş ancak bu uygulamaların detaylarına yalnızca dava sürecindeki yerlerini açıklamak amacıyla kısaca yer vermiştir.

İngilizce literatürde konumuzla ilgili iki makale bulunmaktadır. Bunlardan biri ‘*The New and the Old - A Qualitative Analysis of Modes of Conflict Resolution in the Kingdom of Saudi Arabia*’ adlı çalışmadır.⁷ Bu makale Suudi Arabistan Krallığı’nda alternatif anlaşmazlık çözüm yöntemlerinin analizi şeklinde hazırlanmıştır. Arabuluculuğun, aile arabuluculuğu ve genel arabuluculuk arasında bir ayrım yapılmadan genel olarak ele alındığı makalede hâkimler ve arabulucuların da dahil olduğu toplam 15 yetkili ile yapılan anketler ve bunların analizi yoluyla Suudi Arabistan’daki uygulamaların içeriği ve niteliğine dair verdiği kısa ve öz bilgiler barındırmaktadır. Ancak makale arabuluculuğun kurumsal işleyişi, gelişimi ve hukuk sistemi içindeki yerine dair herhangi bir veri içermemektedir. Konuyla ilgili diğer bir İngilizce makale, Sharia Walker’ın ‘*Between Religion and Culture*

5 Abdullah b. Muhammed Âli Huneyn, *et-Tahkimü fi’ş-Şerîati’l-İslâmiyye*, (Şebket-ü Alukah).

6 Hamed b. Abdü’l-Aziz el-Hudayrî, “*el-İcrââtü’l-Kadâi’yye fi’l-Müşkilâti’z-Zevciyye*,” *Mecele’ü’l-Adl*, (2009), 45/125-168.

7 Maura A.E. Pilotti, “The New and the Old: A Qualitative Analysis of Modes of Conflict Resolution in the Kingdom of Saudi Arabia,” *International Negotiation* 25/ (2020), 1–19

in the Saudi Context' adlı çalışmasıdır.⁸ İngiltere'de Batı tarzı arabuluculuk eğitimi alan yazar, bu çalışmasında dini kültürün kökleştiği toplumların genel kabullerinin arabuluculuk uygulamalarına nasıl yansıdığını araştırmayı hedeflemiştir. Aslen Suudi Arabistanlı olan Walker, bu araştırma sırasında arabuluculuk oturumlarına katılma ve arabulucularla birebir görüşme imkânı bulmuştur. Walker'ın katıldığı oturumlarında edindiği bilgiler, ülkedeki uygulamaların bazı ayrıntılarına dair önemli katkılar sunmaktadır. Ancak makale, arabulucu-hakemliğin kurumsal uygulamalarına dair herhangi bir bölüm veya açıklama içermemektedir.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere araştırma konumuzla ilgili müstakil bir çalışma bulunmamaktadır ve konuya dolaylı olarak değinen eserler de oldukça sınırlıdır. Tespit edilen açığın kapatılmasına katkı sağlamak amacıyla sürdürdüğümüz araştırmamızda, uygulamaların yerinde incelenmesi amacıyla Krallığın ilgili kurumlarında saha çalışması hedeflenmiş, ancak Suudi Arabistan Adalet Bakanlığına yapılan müteaddit başvurularımız cevapsız kaldığı için maalesef mümkün olmamıştır. Bu nedenle araştırmamız hukuki mevzuat, mevzuat şerhleri, dava örnekleri ve alanda yapılan akademik çalışmalar üzerinden yürütülmüş; güncel değişiklikler Adalet Bakanlığının resmi siteleri ve sosyal medya hesapları aracılığıyla takip edilmiştir. Bu yöntemle, çalışmamız tamamlanana kadar yürürlüğe giren yeni uygulamaların içeriğe dahil edilmesi sağlanmıştır.

Suudi Arabistan'da Aile Arabuluculuğu ve Hakemliği Uygulamaları

Suudi Arabistan'da aile anlaşmazlıklarında uygulanan arabuluculuk yargı içi arabuluculuk, devlet destekli arabuluculuk, resmi izinli arabuluculuk olmak üzere üç ana kısma ayrılmaktadır. Gerekliğinde iş birliği yapan bu üç kanal, Suudi Arabistan'daki aile arabuluculuğu uygulamalarının bütünü oluşturmaktadır.

21. yüzyıl itibarıyla Suudi Arabistan'da da aile çekişmeleri dava oranlarında hızlı bir yükseliş olduğu tespit edilmiştir. Bu durum boşanma oranlarındaki artışa işaret etmesinin yanı sıra mahkemeler üzerinde kontrolü zor bir yoğunluk oluşturmuş ve tüm bu gelişmeler toplum düzenini korumak için bazı tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmıştır.⁹ Bu sebeple, mahkeme yükünü hafifletmek, davaların özenle görülmesini

8 Sharia Welker, "Mediattion-Between Religion and Culture in the Saudi Context," *Cultural Encounters and Emergent Practices in Conflict Resolution Capacity-Building*, ed. Tamra Pearson d'Estrée (Cham, Switzerland, 2018), 267–301.

9 Vizâratü'l-Adl, "el-Kitâbu'l-Ihsâi li-Âm 1438", Ağustos 23, 2024, <https://www.moj.gov.sa/ar/MediaCenter/Pages/Versions.aspx>, https://portaleservices.moj.gov.sa/Downloades/Annual_Report_1438.pdf;ksamoj, *el-Mehâkimü'l-Mütehassisa bi'l-Memleke- Istidyu'l-Ihbâriyye*, Ağustos 23, 2024, video, 05:40:00-16:00:00, <https://www.youtube.com/watch?v=8q3Qxe5N4Zg>

sağlamak ve aile çekişmelerini aile birliğinin devamı üzerine sonlandırmaya yardımcı olmak amacıyla arabuluculuk, yargıyla ortaklaşa iş gören ayrı bir uygulama olarak kurumsallaşmaya başlamıştır.¹⁰

İlk olarak 2000 yılında, o dönemde aile davalarından sorumlu olan Riyad Sosyal Güvenlik ve Evlenme Mahkemesi bünyesinde muslih olarak adlandırılan arabulucuların görev aldığı arabuluculuk büroları açılmış ve boşanma talebiyle mahkemeye başvuran çiftler, aralarında sulh sağlanması amacıyla bu bürolara yönlendirilmeye başlanmıştır.¹¹ Arabuluculuğun pilot uygulamalarının kısa sürede olumlu sonuçlar vermesi üzerine çoğaltılmalarına karar verilmiş¹² ve ilk arabuluculuk büroları yönergeleri 2013 yılında “Merkezü’l-Musâlaha Düzenlemesi” adıyla ilan edilmiştir.¹³ Açılacak arabuluculuk merkezinin görevi, “İslam şeriatının hükümleri ve ilgili nizamların gereğini ihlal etmeksizin çekişmeleri sulh ile sonlandırmak” olarak tanımlanmıştır. İlgili yönergelerde, belirlenen şartlara uygun sivil kurumların da arabuluculuk bürosu olarak kabul edilebileceği resmen kabul edilmiştir. Bunun için aranan şartlar: Suudi Arabistan’da faaliyet yapma ruhsatına sahip olma, arabuluculukla ilgili çalışmaları bulunma ve arabuluculuk oturumları için uygun ortamlara sahip olmaktır.¹⁴ Pilot arabuluculuk uygulamalarında görev yapan arabulucular, şeriat fakülteleri ve diğer yüksek eğitim kurumları mezunlarından seçilmiş ve büro çalışanlarının ihtiyaç duyduklarında cami ve kabile şeyhleri gibi kanaat önderlerinden yardım almalarına da izin verilmiştir.¹⁵ Arabuluculuk yönergeleri sonrasında bakanlık mensuplarının, onaylı devlet memurlarının asıl olarak, bakanlık kararıyla belirlenmiş şartları sağlayan sivil kişilerin de *kayıtlı arabulucu* vasfıyla arabuluculukta görev alabilecekleri kabul edilmiştir.¹⁶

Arabulucu olabilmek için tam ehliyet sahibi olmak, ahlaklı bir yaşam sürmek, bunu zedeleyecek bir suçtan hüküm giymemiş olmak ve lisans derecesinde bir diplomaya sahip olmak gerekmektedir. Belirlenen kriterleri sağlayan kişilerin

10 Hamed el-Huneyn, “es-Sulh ve Devruhû fi Taklîsi’d-Deâvâ’l-Kazâiyye”, *Mecelletü’l-Adl* 46/ (1431), 332.

11 Mehmet Ali Yargı, Suudi Arabistan’ın Yargı Sistemi (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 279.; Mehmet Ali Yargı, “el-İcrââtü fi İnhâi Hâlâti’t-Talaki’s-Selâs,” *Mecelletü’l-Adl* 55 (2012): 82–83.

12 el-Huneyn, “es-Sulh ve Devruhû fi Taklîsi’d-Deâvâ’l-Kazâiyye,” 322.

13 Suudi Arabistan Bakanlar Kurulu, “Tanzîmu-Merkezi’l-Musâlaha,” Ağustos 23, 2024, <https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/fe7f3828-c47c-4d95-a56c-a9a700f27196/1>

14 Suudi Arabistan Adalet Bakanlığı, “Kavâidü’l-Ameli fi Mekâtibi’l-Musâlaha ve İcrââtuh,” md. 8, Ağustos 23, 2024. <https://laws.moj.gov.sa/legislation/L8P6Hfv3EBXMaUZhUupHA==>

15 el-Huneyn, “es-Sulh ve Devruhû fi Taklîsi’d-Deâvâ’l-Kazâiyye,” 332–333.

16 Suudi Arabistan Bakanlar Kurulu, “Tanzîmu-Merkezi’l-Musâlaha,” md. 1,1/5,3,4.

göreve başlayabilmeleri için aynı zamanda merkez tarafından düzenlenen eğitim seminerlerine katılmaları, büro tarafından gerçekleştirilen yazılı ve sözlü sınavları başarıyla geçmeleri ve bir arabulucunun gözetiminde en az 10 sulh oturumunda görev alarak staj yapmaları gerekmektedir.¹⁷ Ayrıca görev sürelerince her yıl en az beş saat olmak üzere, merkezin düzenlediği eğitim seminerlerine katılmaları ve bu seminerlerin düzenlenmesinde de görev almaları istenmektedir. Arabulucularda erkek olma şartı aranmamaktadır. Nitekim kayıtlı arabulucu olmak için bakanlığa başvuran adayların %46'sının kadın olduğu belirtilmiştir.¹⁸

Suudi Arabistan'ın 2030 vizyonu çerçevesinde arabulucuların yetkinlikleri değerlendirilirken ölçü kabul edilecek, şer'î yetkinlikler, nizami yetkinlikler, kişisel yetkinlikler, psikolojik yetkinlikler ve kültürel yetkinlikler olmak üzere beş ana kategoriye ayrılmış belli kriterler belirlenmiştir. Bu kategorilerden ilki olan şer'i yetkinlikler bağlamında bir arabulucu Kur'an-ı Kerim, sünnet, eser ve mana delillerine dayanarak 'zarar def olunur' ilkesi çerçevesinde arabuluculuğun faziletini ve çeşitlerini bilmelidir. Ayrıca nikâh, talak ve nafaka konularında gerekli şer'î bilgiye sahip olmalıdır. Örneğin nikâhın hikmetlerini, maksatlarını, rükünlerini, talak lafızlarını ve hul'un sahih olma şartlarını bilip açıklayabilmelidir. Nizami, yani mevzuata dair yetkinliklerden olarak Ahvâl-i Şahsiyye davalarına konu olan tüm meseleleri, dava ve şikâyet arasındaki farkları, arabuluculuk alanlarını ve bu bağlamdaki genel prosedürleri bilip ifade edebilmeli ve ilgili özel mahkemeleri tanımalıdır. Kişisel ve psikolojik yetkinlik olarak mevcut bir sorunu fark edebilme, çözüm geliştirebilme ve bu tespit edilen muhtemel çözümleri uygulayabilme becerilerine sahip olmalıdır. Ayrıca ortak çalışma, başkalarının fikirlerine saygı duyma, eleştirel düşünme, bağımsız değerlendirme, öz kontrol ve hedefe yönelik program geliştirme, sakin, sabırlı, dengeli düşünebilme, sosyo-kültürel sorumluluklarını yerine getirebilme beceri ve yetkinliklerine sahip olmalıdır.¹⁹

Arabulucuların, belirli şartlar dahilinde ücret alma hakları vardır. Bu haklarını, bağlı oldukları merkezin ve tarafların onayı doğrultusunda kullanabilmektedirler. İlgili yönergeler göre, arabulucuların ücret alabilmesi için öncelikle bakanlığın tanıdığı kayıtlı arabulucu vasfına haiz olmaları ve eğer varsa büronun bu konuda belirlemiş olduğu şartlara bağlı kalmaları gerekmektedir. Ayrıca tarafların talebe

17 Suudi Arabistan Adalet Bakanlığı, "Kavâidü'l-Ameli fî Mekâtibi'l-Musâlehati ve İcrâetuhû," madde 6,7.

18 Vekâletü'l-Enbâi's-Suûdiyye, "Vizâretü'l-Adl: 17 Elf Mütেকaddim li't-Tescil ke-Muslihîn % 46 Minhum Nisâ," Ağustos 23, 2024, <https://www.spa.gov.sa/2029331>

19 Hey'et-ü Takvîmi ve't-Tedrib, "Meâyirü Mikyâsi Kifâyâtî'l-Muslihi'l-Müeccel," Ağustos 23,2024. <https://x.com/AlıHejri36/status/1420814985576517635>,<https://drive.google.com/file/d/1GFL5FQ9zjPxq5tvytM9AdQlIM1YGdPVU/view>

ve ücrete dair aydınlatılmış onayları alınmalıdır. Ücretin miktarı konusunda belirli bir limit bulunmamakla birlikte ilke olarak arabulucunun bağımsızlık ve tarafsızlığını etkilemeyecek düzeyde olması gerektiği belirtilmiştir. Merkez teamüllerine göre arabulucuların, her yıl belirli sayıda davayı, karşılığında belli bir ücret talep etmeden üstlenmeleri gerekmektedir. Bu ücretsiz davaların sayısı, arabulucuların yeterliliklerine göre belirlenmeli ve arabulucunun kaydı sırasında dosyasına eklenmelidir.²⁰

Arabulucuların iş yetkileri belli durumlar için kısıtlanmıştır. Buna göre arabulucular, büro yetkilisi ve tarafların özel izni olmadıkça; eşleri, akrabaları veya dördüncü dereceye kadar hısımları adına fayda sağlayacak ve öncesinde taraflardan birinin talebiyle fetva verdikleri, hakemlik veya bilirkişilik yaptıkları, şahitlik ettikleri ya da soruşturma işlemlerinde buldukları davalarda arabulucu vasfıyla görev alamazlar. Dava süreci boyunca, davayla ilgili yönlendirmeler dışında, tarafların ortak izni olması müstesna, davaya dair vekillik, dava açma, tahkim veya taraflardan biriyle istişare yapma hakkına sahip değildirler. Sulh sürecini tamamen tarafların rızasına bağlı ve tam tarafsızlık sağlanmış olarak yürütmelidirler.²¹

Arabuluculuğun İşleyişi

Arabuluculuğa mahkemenin yönlendirmesiyle, dava öncesinde bireysel başvuru yoluyla veya dava süreci sırasında başvurulabilir. Başvuruların kabul edilebilmesi için davaların şer'î kurallar ve yürürlükteki nizamlara aykırılık içermemesi gerekmektedir.²² Şer'î aykırılık içermeme, hırsızlık, zina ve alkol kullanımı haddi gibi yalnızca Allah hakkı sayılan had cezalarını gerektirmiyor olmayı ya da helali haram, haramı helal kılmayı içermemeyi ifade etmektedir. İlgili kanun metinlerinde nizami aykırılık bulundurmama ilkesine dair özel bir örnek belirtilmemekle birlikte metinlerin genel ifadelerinden bu şartın, mevzuata aykırı olamayacağı ifade ettiği anlaşılmaktadır.²³

Arabuluculuğun, hâkimin talebi veya tarafların isteği üzerine sürece dahil edilme serbestliği 2020 yılında bazı yeni düzenlemelerle sınırlandırılmıştır. Buna göre, *ortak çocukları olan eşlerden biri* boşama veya muhâleanın tespit edilmesini talep etmesi ya da nikâhın feshedilmesi davası açması halinde mahkemenin onları hâkime yönlendirmeden önce (dava şartı olarak) arabuluculuk merkezine yönlendirmesi

20 Adalet Bakanlığı, "Kavâidü'l-Ameli fî Mekâtibi'l-Musâleha ve İcrââtuhû," md. 9,11.

21 Adalet Bakanlığı, "Kavâidü'l-Ameli fî Mekâtibi'l-Musâleha ve İcrââtuhû," md. 3-5,16.

22 Adalet Bakanlığı, "Kavâidü'l-Ameli fî Mekâtibi'l-Musâleha ve İcrââtuhû," md. 2.

23 el-Huneyn, "Es-Sulh ve Devruhû fî Taklîsî'd-Deâvâ'l-Kazâiyye," 332-333.

gerektiği belirtilmiştir.²⁴ İlgili yönetmelik çıkarılmadan önce anlaşmalı boşanmalar, kocanın boşama ispat talebi, ortak çocuk olup olmaması fark etmeksizin, mahkemece tespit ve tescil edilebilmekteydi. ²⁵ Arabuluculuğun bu şekilde kısmen zorunlu hale getirilmesi, yürürlükteki nizamların ve İslam hukukunun çocuk haklarına dair hükümlerine dayandırılmaktadır.²⁶ Adalet Bakanı yeni düzenlemeyle erkeğin tek taraflı boşaması durumunda nafaka ve çocukların ziyareti gibi konularda doğabilecek muhtemel hak kayıplarını önlemeyi hedeflediklerini belirtmiştir.²⁷ Arabuluculuğun dava şartı olarak işletilmesinin sulhun rızaya dayalı bir akıt olması kuralıyla²⁸ çelişmediği söylenebilir. Zira yapılan düzenlemeler, çekişmeli çiftlerin sulh olmasını değil, sulh olmaya yönlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu şekilde tarafların sulh olmama hakları korunmakla birlikte, evliliği sonlandırmanın getireceği sorunlarla o sorunlar henüz belirmeden yüzleşmeleri sağlanmaktadır.

Arabuluculuk oturumlarında arabulucu, asıl taraflar veya varsa vekilleri bulunmalıdır. Tarafların onayladığı üçüncü kişilerin oturumlara kabul edilmesi mümkündür. Eğer taraflardan biri vekil atamışsa asıl tararın bulunması zorunlu değildir. Bununla birlikte vekilin atandığı durumda asıl taraf oturuma katılma dahi vekilin de varlığı gerekmektedir. Arabulucu ve yardımcıları haricindeki tüm katılımcılardan gizlilik ilkesine ve oturum âdâbına uyacaklarına dair taahhüt alınmaktadır. Oturumlar arabulucunun kontrolünde şeriata, nizamnamelere ve

- 24 Suudi Arabistan Adalet Bakanlığı, “Müzekkire İdâhiyye li'l-Mâdde (16/33) mine'l-Levâihi't-Tenfiziyye li-Nizâmi'l-Mürâfeâti's-Şer'iyye”, Ağustos 23,2024, <https://x.com/Law3li/status/1229318741118328832>
- 25 Mehmet Ali Yargı, “Bedel Karşılığında Boşanma ve Muhâlea Uygulamaları: Suudi Arabistan'da Bir İnceleme,” *M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42, no. 1 (2012): 42/141-172.; Yargı, “et-Tatbîkâtü'l-Kazâiyye li't-Tahkimi inde's-Şikâki beyne'z-Zevceyni min Hilâli's-Sukûki ve'z-Zubûti fi'l-Mahkemeti'l-Âmmeti bi'r-Riyad,” 82.; Muhaymîd İbrahim, *el-İnhââtü's-Sübûtiyyetü bi'l-Mehâkimi's-Şer'iyye bi'l-Memleketi'l-Arabîyyeti's-Suûdiyye*, 2/732-733.
- 26 Adalet Bakanlığı, “Müzekkera İdâhiyye li'l-Mâddeti (33/16) Mine'l-Levâihi't-Tenfiziyyet li-Nizâmi'l-Mürâfeâti's-Şer'iyye.”
- 27 Rûtâna Halîciyye, *Meâlî Vezîru'l-Adli's-Suûdiyyi Dr. Velîd Es-Samânî Da'fu Bernâmeci fi's-Sûra Mea' Abdullah El-Müdeyfer*, Ağustos 23,2024, 01:00:02-01:03:00,<https://www.youtube.com/watch?v=Lg2uOvE5tk0&t=3791s>.
- 28 Ebû Bekr Şemsü'l-E'imme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Es-Serahsî, *El-Mebsut*, (Beyrut, Lübnan: Dâru'l-ma'rife, 1993.), 20/134.; İbnü Cüzey, *El-Kavânînu'l-Fikhiyye*, (eş-Şâmile),221.; Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Asşkalânî İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, ed. Muhammed Fu'ad Abdu'l-Bâki (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1960), 5/40,5/307.; Faysal b. Sa'd El-Uşaymî, “Es-Sulhu Fî Meclisi'l-Kadâi,” *Mecelletü'l Adl*, no. 67 (1436),19.

merkezin belirlediği delillere²⁹ uygun olarak yürütülmelidir. Arabulucunun, arabuluculuk kurallarını ihlal etmemek ve şer'î bir soruna yol açmamak şartıyla oturumlar öncesinde veya esnasında çiftle ayrı görüşmeler yapma yetkisi bulunmaktadır. Tarafların vekil atadıkları durumda da arabulucu, sulha ulaşmak maksadıyla asıl taraflarla görüşme ve toplantı yapmayı talep etme yetkisine sahiptir.³⁰

Arabuluculuk bürosu yetkilileri kayıt anındaki ilk gözlemlerinde tarafların iletişim durumunu kontrol ederler. Süreç taraflara Kur'an-ı Kerim'den ayetler ve hadisi şerifler hatırlatılarak başlatılır ve bu yolla eşlere boşanmanın mahiyeti hakkında farkındalık kazandırmak amaçlanır. Bu süreçte taraflara yargının üstlenemeyeceği birçok ek fayda sağlanır. Örneğin, boşanma ahkâmı hakkında bilgi verilir. Eğer koca boşama sözünü sarf etmişse iddet süresi içinde karısıyla aynı meskende kalmasının gereği ve eğer isterlerse geri dönmelerinin imkânı hatırlatılır. Ayrıca, bid'î talak gibi dinen hoş karşılanmayan uygulamalardan kaçınılması için de gerekli bilgiler verilmektedir.³¹ Eğer çekişmenin sebebi maddi sıkıntılarsa, hayırseverlerden yardım sağlanmaya çalışılabilir.³² Gerekli tüm süreçlerin tüketilmesi sonrasında çift, boşanma talebindeki kararını sürdürürse arabuluculuk, ayrılma sonrası belirmesi mümkün çekişmeleri engellemek amacıyla nafaka, hadâne hakkı ve ziyaret günleri gibi konuları düzenlemek için gerekli desteği sunma göreviyle devam eder.³³

İlgili yönergelere göre arabulucular, arabuluculuk sürecini, başvuru tarihinden itibaren ilk 20 günlük süre içinde aile birliğinin devamını sağlayacak bir sulh ile sonlandırmaya çalışmalıdır. Eğer bu süreçte evlilik birliğinin devamı üzerine sulh sağlanırsa, kararlar tutanak (mahzar) altına alınarak belgelenir. Evlilik birliğinin devamı üzerine sulh sağlanamadığı durumlarda ise ayrılık sonrası yeni bir çekişmenin doğmasını engellemek amacıyla on günlük ek bir sürede çiftin çocuklar üzerindeki nafaka ve ziyaret gibi haklarda ortak bir karara varmaları için gayret edilmelidir. Bu aşamada, ihtisas sahibi bir arabulucu, çiftleri anlaşmazlıklarının

29 Merkezin çıkardığı deliller, arabulucunun kullanabileceği ve sulh sağlanması için gerekli görülen delil toplama veya iddiayı araştırma yöntemleridir. Örneğin varsa dava dışı suç dosyalarının, taraflar hakkında verilmiş doktor raporlarının araştırılması yoluyla edinilecek bilgiler bu deliller arasında yer alabilir. Merkezin çıkardığı delillerin ne olduğuna dair bu ayrıntı bilgiler Üsra Derneği yetkilisinin şahsıma sözlü olarak yaptığı açıklamalardan edinilmiştir.

30 Adalet Bakanlığı, "Kavâidü'l-Ameli fî Mekâtibi'l-Musâleha ve İcrâetuhû," madde.15,16.

31 el-Huneyn, "es-Sulhu ve Devruhû fî Taklîsî'd-Deâvâ'l-Kazâiyye", 331-332.

32 el-Huneyn. 328-333.; Sharia Welker, "Mediattion-Between Religion and Culture in the Saudi Context," Cultural Encounters and Emergent Practices in Conflict Resolution Capacity-Building, ed. Tamra Pearson d'Estree, Ruth J. Persons (Manchester, University of Manchester,2018), 267-301.

33 Adalet Bakanlığı, "Müzekkera İdahiyeye li'l-Mâddeti (33/16) Mine'l-Levâihi't-Tenfiziyeyti li-Nizâmi'l-Mürâfeâti's-Şer'iyye."

kanuni ve toplumsal sonuçları hakkında bilinçlendirir. İlk ve ikinci süreç, davanın ilk kaydından itibaren 30 gün içinde sonlandırılmalıdır. Oturumlar sonucunda kısmî veya tam sulh sağlanırsa arabulucu, üzerinde anlaşmaya varılan usul ve şartları, varsa onaylı formda, yoksa merkezin belirlediği usul ve şartlara uygun olarak tutanağa kaydeder. Sonrasında eşler boşamanın tespiti veya nikâhın feshi için mahkemenin ilgili dairesine havale edilir. Eşler mahkemeye sevk edildiklerinde hakim sulhta alınan kararları dikkate alarak hüküm verecektir. Belirlenen süre içerisinde sulh sağlanamamışsa arabuluculuk sürecinde gerçekleştirilen tüm işlemler ve arabulucunun bilirkişi sıfatıyla nafaka konusundaki takdirleri rapor edilerek dava mahkemeye havale edilir. İlgili daire davayı sulh merkezinden gelen raporu dikkate alarak neticelendirir.³⁴

Arabuluculuğa konu her dava için belli süreler belirlenmiştir. Buna göre nafaka, velayet, ziyaret, mesken ve boşama (talak) davalarında maksimum süre 30 gün; nikâhın feshi, hul' ve mehir davalarında 45 gündür. Belirlenen bu sürelerde tamamlanamayan arabuluculuklar, süre bitiminde sonlanır. Ancak büro yetkilileri özel izinle süreci uzatma talebinde bulunabilirler.³⁵ Süreç devam ederken taraflardan birinin geri çekilmesi, ölümü veya tüzel kişiliğinin sona ermesi arabuluculuğu sona erdiren durumlardandır. Ayrıca arabulucu sürecin devam etmesinde bir fayda olmadığına kanaat ederse veya taraflar arabuluculuk adabına uygun davranmazsa, gerekli bilgileri üst makama rapor ederek davadan çekilme hakkına sahiptir.³⁶

Arabulucuların anlaşma şartlarını kaydettiği belge "Mutabakat Senedi" olarak adlandırılır. Mutabakat senetleri onaylandığında Tenfiz Nizamının: "*Sulh için görevlendirilen kurumların veya mahkemelerin onayladığı mutabakat senetleri ilamlı icra senetlerindedir*" maddesi gereğince, resmî belge hüviyeti kazanır.³⁷ (Bkz.Resim 1)

34 Adalet Bakanlığı, "Müzekkera İdahiyeti li'l-Mâddeti (33/16) Mine'l-Levâihi't-Tenfiziyeti li-Nizâmi'l-Mürâfeâti's-Şer'iyye."

35 Adalet Bakanlığı, "Kavâidü'l-Ameli fi Mekâtibi'l-Musâleha ve İcrâatuhû", md. 14,15.; Adalet Bakanlığı, "Müzekkiratü'n-İdahiyetün Li'l-Mâddeti (16/33) Mine'l-Levâihi't-Tenfiziyeti Li-Nizâmi'l-Mürâfeâti's-Şer'iyye."

36 Adalet Bakanlığı, "Kavâidü'l-Ameli Fi Mekâtibi'l-Musâlehati ve İcrâatuhû", md. 18.

37 Adalet Bakanlığı, "Müzekkera İdahiyeti li'l-Mâddeti (33/16) Mine'l-Levâihi't-Tenfiziyeti li-Nizâmi'l-Mürâfeâti's-Şer'iyye." ; Suudi Arabistan Bakanlar Kurulu, "Nizâmu't-Tenfiz", md. 9/3, Ağustos 23, 2024. <https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/c81ba2f1-1bf1-443b-9b1c-a9a700f27110/1>

Resim 1. Mutabakat Senedi Örneği

Mer’i kanunda nafaka borçları acil tahsilat gerektiren sorumluluklardan kabul edilir. Bu sebeple eğer mutabakat senedi nafakayla ilgili bir karar içeriyorsa senet “aciliyetli ilamlı icra senedi” hükmünde olarak derhal uygulanır.³⁸

Gizlilik ilkesi gereği taraflar arabuluculuk sırasında edinilen bilgileri ve belgelerin içeriğini mahkeme veya tahkim heyetiyle şahitlik veya ispat amacıyla paylaşamazlar. Bu genel kuralın istisnası olarak: arabuluculukta alınan kararların uygulanması için gerekli karar ve kayıtlar, tarafların kendi sundukları delillere dair veriler veya ortak kabul ile paylaşılmasında sakınca görmedikleri bilgiler, suça sebebiyet verme ihtimali olan bilgiler ve arabulucunun usulsüz davranışlarına dair verilerin gerektiğinde ilgili makam ve kurumlarla paylaşılmasına izin verilmiştir.³⁹

2014 yılında Mekke-i Mükerrreme Mahkemesi’nde görülen bir talak ispatı davası, sulh uygulamasının işleyişine dair önemli veriler sunmaktadır. Bu örnek davada karı, kocanın kendisine şiddet uyguladığını, nafakasını ihmal ettiğini ve üç kez boşadığını iddia ederek boşanmanın onaylanmasını talep etmektedir. Diğer yandan koca, suçlamaları reddetmekte ve karıyı sadece iki kez boşadığını, üçüncü seferde kullandığı lafzı pekiştirmek için söylediğini, ancak bu sözü karının, üçüncü boşama olarak kabul ettiğini ileri sürerek evliliğin devamına hükmedilmesini istemektedir. Dava arabuluculuğa havale edilmiştir. Arabulucular, öncelikle taraflarla ayrı ayrı görüşerek iddiaları dinlemiştir. Görüşmeler sürecinde, karı boşanma talebinden

38 Suudi Arabistan Adalet Bakanlığı, “El-Levâihu’t-Tenfiziyyeti Li-Nizâmi’l-Mürâfâti’s-Şer’iyye,” md.169/b, Ağustos 23,2024. <https://laws.moj.gov.sa/legislation/0lm30fFbZm8VO6mQOfxDGw==>

39 Adalet Bakanlığı, “Kavâidü’l-Ameli Fî Mekâtibi’l-Musâlehati ve İcrâatuhü,” md.17.

hiç vazgeçmemiştir. Koca ise boşanmama isteğinde ısrarını sürdürmekle birlikte mahkemede reddettiği şiddet ve nafaka ihmalî gibi suçlamaları itiraf etmiştir. Bunun üzerine arabulucular, kocanın karıya verdiği zararı kabul etmesi gereğince evliliğin karıdan alınacak bir bedel olmaksızın sonlandırılmasını uygun gördüklerini rapor ederek davayı tekrar hâkime sevk etmiştir. Geri dönen bu davada hâkim öncelikle arabulucuların kararını taraflara sunmuş, kadın kabul etmiş ancak koca itiraz etmiştir. Sulh olmamakta ısrar eden tarafların nikahını hâkim, şeriatın imkanları ve arabulucuların raporunu dikkate alarak bedelsiz şekilde feshetmiştir. Koca, kararı temyize götürmüş ve temyiz mahkemesi, boşanmanın fesihle sonuçlanmasının nedeninin anlaşılabilir olduğu gerekçesiyle kararı bozmuştur. Dava hâkimi, temyiz hâkimlerine, delil yetersizliği nedeniyle kocanın karıyı tek taraflı irade beyanıyla boşanmış olmasını (talak) ispat edemediğini, ancak kocanın karıya verdiği zararı kabul ettiği için zarar gereği nikâhın feshi imkanının belirdiği ve bu gerekçeyle boşanmaya hükmettiğini belirtmiştir. Hâkimin gerekçeleri haklı bulunmuş ve karar temyiz hâkimlerince de onaylanarak kesinlik kazanmıştır.⁴⁰

Bu örnekte arabuluculuk, tarafların sulh olmasını sağlayamamıştır. Ancak taraflarla ayrı ayrı ayrıntılı görüşme imkanları dolayısıyla davanın gerekliliklerine uygun bir özenle görülmesine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, kocanın başlangıçta hâkim önünde kabul etmediği suçlamaları arabuluculuk sürecinde itiraf etmesi dava sürecinin hızlanmasına yardımcı olmuştur. 2010 yılı istatistiklerine göre, yalnızca Riyad Genel Mahkemesi'ne yılda 4800 talak başvurusu yapıldığı bilindiğinde,⁴¹ arabuluculuğun davaları hızlı bir şekilde sonlandırmadaki rolü, göz ardı edilemeyecek bir fayda olarak öne çıkmaktadır. Bu cümleden olarak Adalet Bakanlığı istatistiklerine göre sulha dair düzenlemelerin yürürlüğe girmesinin ardından aile davalarında %20, boşanmalarda %22 oranında azalma tespit edilmiştir. Arabuluculuk merkezinin verilerine göre ise 2020 Şubat ayından 2021 Eylül ayına kadar 60.000 davada eşler arasında sulh sağlanarak toplumsal düzene katkı sağlanmıştır.⁴²

2021 Şubat ayında Adalet Bakanlığı'nın haber kanallarında ve sosyal medya hesaplarında ilan edilerek açılan örnek arabuluculuk merkezinin çevrimiçi ve yüz yüze arabuluculuğa imkân sağlayacak şekilde düzenlendiği belirtilmiştir. Çevrimiçi ve yüz yüze arabuluculuk için kayıt, randevu alma, belge oluşturma

40 Suudi Arabistan Adalet Bakanlığı "Mecmûatü'l-Ahkâmi'l-Kazâiyye li-Âm 1435 h. (2013 M.)," (Riyad,Suud: Merkezi'l-Buhûsi bi-Vizâreti'l-Adl, 2013), 8/404-408.

41 el-Huneyn, "Es-Sulh ve Devruhû fi Taklîsi'd-Deâvâ'l-Kazâiyye," 328.

42 Vizâratü'l-Adl, "Ba'de Karâri'l-Vezîru'l-Adli Merkezü'l-Musâlehati Yeshumu fi Terâcüü't-Talakî Bi-Nisbeti%22," Ağustos 23,2024. <https://x.com/MojKsa/status/1300841398825095170>; Vizâratü'l-Adl, "İnhâu 60 Elf Talebi Musâlahatin Kable Vusûliha ilâ Gââti'l-Mehâkim," Ağustos 23,2024. <https://x.com/MojKsa/status/1452283910294020101>

hizmetleri, Adalet Bakanlığı tarafından kurulan “Terâzî Platformu” üzerinden gerçekleştirilebilmektedir.⁴³ (Bkz. Resim 2)

Resim 2. Örnek Sulh Bürosu Terâzî Platformu Hizmetinden Bir Görüntü

Resmi Destekli Arabuluculuk

Resmi Destekli Arabuluculuk, halk üzerinde manevi otoritesi olan bazı devlet yetkililerinin desteğiyle yürütülen bir arabuluculuk modelidir. Bu tür arabuluculuğun en belirgin örneği, Mekke-i Mükerreme Valiliği'ne bağlı İslâhi Zâti'l-Beyn Kurulu'dur. 1999 yılında Nasır ez-Zehranî'nin girişimleri ve Mekke-i Mükerreme Emiri Abdülmecid b. Abdülaziz'in desteğiyle kurulan Kurul, Mekke merkezli olarak başlamış ve zamanla Hicaz'ın tüm büyük şehirlerine yayılmıştır. Kurul'un amacı, toplumsal bağları güçlendirmek, iyimserliği yaymak, Müslümanların ayıplarını örtmek ve toplumda barışı, affı teşvik etmektir.⁴⁴ İslâhi Zâti'l-Beyn Kurulu öncelikle cinayet davalarında kısas hükmü verilen mahkumların, maktûlün velileri tarafından affedilmesi için arabuluculuk yapmasıyla tanınmıştır. Bunun yanı sıra, tüm muamelat çekişmelerinde ve aile anlaşmazlıklarında arabuluculuk hizmeti sunan Kurul'un muamele arabuluculuğunda en başarılı olduğu alanın aile çekişmeleri olduğu belirtilmiştir.⁴⁵ Mekke valisinin desteğini alan ve bu yolla valinin bireyler üzerindeki manevi otoritesinden yararlanarak devlet gücüyle kanaat

43 Adalet Bakanlığı, “Kavâidü'l-Ameli fi Mekâtibi'l-Musâleha ve İcrâetuhû”, md.14.; Vizâratü'l-Adl, “Tedşinü Merkezi'l-Musâlehati'n-Nemûzeci,” Ağustos 23,2024.; <https://x.com/MojKsa/status/1354427239539109890#>; <https://taradhi.moj.gov.sa>

44 Mekke-i Mükerreme Emirligi, “Lecnetü İslahi Zâti'l-Beyn.”

45 Nâsır ez-Zehranî, *Lumû' ve Dumû'*, (Mekketü'l-Mükerreme:Lecnetü İslâhi Zâti'l-Beyn, 1427/2006), 45,87,106.

önderleri otoritesini birleştiren Kurul⁴⁶ Nasır ez-Zehranî gibi bazı üyelerinin İslami arabuluculuk literatürünün gelişmesine sağladığı katkılarla da göze çarpmaktadır.⁴⁷ İslâhî Zâtî'l-Beyn Kurulunun Suudi Arabistan'da ve hatta tüm İslam dünyasında kurulan ilk İslami arabuluculuk kurumu olduğu ileri sürülmektedir.⁴⁸

Kurul'un arabuluculuk hizmetlerinden faydalanmak isteyen bireyler, doğrudan başvuru yapabilmektedirler. Ayrıca Adalet Bakanlığına bağlı kurumlar, Mekke-i Mükerrerme valisi veya vekili, Cidde valisi ve diğer bölge valileri, insan hakları kurulları ve hayır kuruluşlarından yönlendirilen davalar da kabul edilmektedir.

Kurulun arabuluculuk kuralları ve arabulucularda aradığı özellikler, İslam hukuku kaynakları ve Adalet Bakanlığı nizamnameleriyle uyumludur. Diğer yandan kurulun kendi literatüründe, sulhun işleyişi ve arabulucuların özelliklerine dair bazı ek hususlar belirlenmiştir. Bunların başında önleyicilik esası gelmektedir. Bu esasa göre Kurulun arabuluculuk anlayışında anlaşmazlıklara, belirtileri ilk ortaya çıktığında, olaylar büyümeden müdahale edilmelidir. Bu şekilde anlaşmazlık tam olarak belirdikten sonra müdahale edilme öncesinde farklı alanlara dağılıp, doğuracağı olumsuz sonuçların çoğalmasını engellemek amaçlanmaktadır.⁴⁹ Arabulucularda Bakanlığın belirlediği esaslara ek olarak ihlas, yumuşak huyluluk, merhamet ve zorluklara tahammül gibi özelliklerin bulunması gerekli görülmektedir. Arabulucu her aşamada, sulhun faziletleri ve önemi konusunda taraflara farkındalık kazandırmalı ve süreç esnasında koruması gereken esaslardan olan, tarafları tanıma, stres ve kaygıya yol açmadan yakınlık kurma ve tarafların haklarından feragat etmeleri gereken durumlarda birebir görüşmeler yapma, duyguların dışa vurulmasına imkân tanıma, çekişmenin sebebi tam olarak anlaşılmeden tarafları bir araya getirmeme gereğine uygun davranmalıdır. Kurul arabuluculuğun sonlandırılmasında belirli bir sürenin başlangıcı veya bitiminden ziyade, taraflar arasındaki çekişmenin sona erdiği bir uzlaşmanın esas alınması gerektiğini kabul etmektedir.⁵⁰

Arabuluculuk süreci sonlandığında tarafların kimlik bilgileri, çekişmenin sebebi ve üzerinde anlaşılan koşulların kaydedildiği bir mutabakat senedi oluşturulur. Tarafların imzalarıyla oluşturulan mutabakat senedi belgesi besmele, hamd ve salavatla başlatılır.⁵¹ (Bkz.Resim 3)

46 Yusuf el-Uveyd, "Vâkıu' Lecneti-İslâhî Zâtî'l-Beyn bi-İmâratı Mintıkati Mekketi'l-Mükerrerme ve İshâmâtihâ'l-İstîmâiyyeti't-Terbeviyye," (Yüksek Lisans Tezi, 'Mekke Ümmü'l-Kura Üniversitesi,2009) 53,74. <https://dorar.uqu.edu.sa/uquui/handle/20.500.12248/124024>

47 Bkz.ez-Zehrânî, *el-Minhâc fî İslâhî Zâtî'l-Beyn.*; ez-Zehrânî, Lumû' ve Dumû'.

48 ez-Zehrânî, *El-Minhâc fî İslâhî Zâtî'l-Beyn*, 4.

49 ez-Zehrânî, *El-Minhâc fî İslâhî Zâtî'l-Beyn*, 19.

50 ez-Zehrânî, *El-Minhâc fî İslâhî Zâtî'l-Beyn*, 43,85,86,91-94.

51 ez-Zehrânî, *El-Minhâc fî İslâhî Zâtî'l-Beyn*, 137-40.

Resim 3. Lecne Derneği Sulh Belgesi Örneği

Şubesi Adalet Bakanlığına kayıtlı değilse veya davayı üstlenen arabulucu Adalet Bakanlığına kayıtlı bir görevli değilse, Kurul tarafından oluşturulan mutabakat kaydı yalnızca dini açıdan geçerli kabul edilir. Bununla birlikte, Mekke Valiliği'nin davaların sonuçlarından haberdar edildiğinin bilinmesi taraflar üzerinde manevi bir baskı oluşturmakta ve bu da anlaşmanın şartlarının korunmasına katkı sağlamaktadır. Diğer yandan Kurulun verdiği mutabakat kaydının resmi olarak hukuki bir sonuç doğurabilmesi de mümkündür. Bunun için tarafların üzerinde anlaşıldığı sulh belgesini mahkemeye başvurarak onaylatmaları gerekmektedir.⁵²

Resmi İzinli Arabuluculuk

Resmi izinli arabuluculuk olarak adlandırdığımız arabuluculuk uygulamaları Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığının izniyle kurulan sivil toplum kuruluşları eliyle yürütülen arabuluculuk modelidir. Çalışmalarıyla aileyi desteklemeyi amaçlayan bazı dernekler evlilik yardımı sunmak, toplumu evlilik konusunda bilinçlendirmek, evlenmek isteyen gençleri tanıştırmak ve aile sorunlarında uzman kişilere danışma imkânı sağlamak gibi çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Tüm bunlara ek olarak aile içi anlaşmazlıklarda arabuluculuk hizmeti sunmakta ve bu amaçla mahkemelerden, polis merkezlerinden veya diğer ilgili devlet kurumlarından taraflarına havale edilen davalarla ilgilenmektedirler.

52 Adalet Bakanlığı, "Nizâmü'l-Mürâfeati'ş-Şer'iyye," md. 70.

Bu hizmetle çalışan tüm dernekleri belirlemek ve tanıtmak çalışmamızın amacı ve imkanı dahilinde değildir.⁵³ Ancak, Suudi Arabistan'da sulh uygulamalarının üçüncü bileşeni olarak önemli bir rol oynayan derneklerin sulha katkısını göstermek amacıyla, temsil gücü yüksek Cem'iyetü't-Tenmiyet-i'l-Üseriyyenin (Aile Gelişim Derneği) bazı hizmetlerine kısa da olsa değinmek faydalı olacaktır.

2012 yılında arabuluculuk hizmeti vermeye başlayan Tenmiyet-i Üseriyye Derneği, zikri geçen çalışmaları kapsamında arabuluculuğa katkı sağlamak amacıyla bölgedeki Mecmea⁶ Üniversitesi iş birliğiyle psikoloji, sosyoloji, sosyal bilimler ve şeriat mezunlarına yönelik çeşitli sertifika programları düzenlemektedir.⁵⁴ Bu programlar, aile destek çalışmalarında görev alacak arabulucular ve diğer personeli yetiştirmek amacıyla tasarlanmış özel eğitim hizmetleridir.⁵⁵ İki dönem ve toplamda 28 saat süren eğitim programlarında Fıkhu'l-üsra, Gelişim Psikolojisi, Eğitimsel Psikoloji, Psikolojik Danışmanlık ve Aile Danışmanlığı Rehberliği ve Esasları, Vakıa Analizi, Psikolojik ve Ailevi Ölçme Değerlendirme, İletişim Becerileri, Aile Sosyolojisi ve Psikolojik Rahatsızlıklar gibi dersler verilmektedir. Ayrıca, katılımcılara staj eğitimi de sunulmaktadır. Bu programlara Sosyal hizmetler ve aile dernekleri, eğitim kurumları, sağlık kurumları ve İçişleri Bakanlığının çeşitli birimlerinde çalışan rehberlerin yanı sıra, Sosyal İşler Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı mensuplarıyla üniversitelerin şeriat, sosyoloji, psikoloji ve sosyal hizmetler bölümlerinden mezun olan kadın ve erkekler başvurabilmektedir.⁵⁶

Eğitim faaliyetlerine ek olarak dernek, aile sorunlarının çözümünde yeni yöntemler geliştirmek amacıyla aylık oturumlar düzenlemektedir. Alanda hizmet veren ilgili şahıslar ve kurumlarla buluşmalar organize ederek arabulucuların yetişmesine katkı sağlamaktadır. Bu tür etkinliklere davet edilenler arasında Ahvâl-i Şahsiyye Mahkemelerinin hâkimleri de yer almaktadır.⁵⁷

Dernek bünyesinde görev yapan bazı arabuluculuk ve tahkim uzmanlarının Kral Faysal ve İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi Aile Danışmanlığı bölümü

53 Bkz. "Cem'iyetü'z-Zevâc ve't-Tenmiyetü'l-Üseriyyeti bi't-Taif.," "Cem'iyetü'z-Zevâc ve't-Tenmiyetü'l-Üseriyyeti bi'r-Ra's.," "Üsra-Cem'iyetü't-Tenmiyeti'l-Üseriyye bi-Büreyde.," "Cem'iyetü't-Tenmiyeti'l-Üseriyyeti bi'l-Ahsa."

54 "Cem'iyetü't-Tenmiyeti'l-Üseriyyeti bi'l-Ahsa," Ağustos 23,2024. <https://www.osarya.org.sa>

55 El-Huneyn, "Es-Sulh ve Devruhû fi Taklîsî'd-Deâvâ'l-Kazâiyye," 329.

56 "Cem'iyetü't-Tenmiyeti'l-Üseriyyeti bi'l-Ahsa," "Bernâmecü'd-Düplûmu'l-Âliyyi fi'l-İrşâdi'l-Üseriyyi", Ağustos 23,2024. <https://www.osarya.org.sa/دبلوم-الإرشاد-الأسري>

57 "Cem'iyetü't-Tenmiyeti'l-Üseriyyeti bi'l-Ahsa," Ağustos 24,2024. <http://www.osarya.com/أسرية-الأحساء-علاج-8900-قضية-وتخفيف-الط>

mezunlarından atandığı belirtilmiştir. Diğer bazılarıysa aile arabuluculuğu alanında düzenlenen 40 saatlik özel eğitim programını tamamlama sonrasında göreve kabul edilmiştir. Bu şekilde yetkinlikleri sağlanan arabulucular, gizlilik esasına bağlı kalarak öncelikle eşler arasındaki çekişme hakkında tam bilgi sahibi olmakta ve sonrasında eşlerin birbirlerini anlamaları için ortak bir zemin hazırlamak adına gerekli yardımları sağlamaktadırlar.⁵⁸

Derneğin 2021 yılının ilk yarısı istatistiklerine göre, arabuluculuğa bireysel başvurularda %78, mahkemelerden havale edilen davalarda %59, polis merkezlerinden havale edilen davalarda %75 ve diğer ilgili devlet kurumlarından havale edilen davalarda %70 ila %100 arasında sulh sağlama başarısı elde edilmiştir.⁵⁹ İstatistiksel verilerde, sulh sağlanan çekişmelerin ne kadarında aile birliğinin devamının sağlandığı ve ne kadarının çekişmesiz ayrılıkla sonuçlandığına dair ayrımı bulunmamaktadır. Ancak, derneğin müdürü Şeyh Halibî katıldığı bir sempozyumda, eş çekişmelerine ilişkin davaların çoğunlukla birlikteliğin korunması şeklinde değil, sulh yoluyla ayrılık üzere sonuçlandığını ifade etmiştir.⁶⁰

Suudi Arabistan'da Tahkim Uygulamaları

Suudi Arabistan'da tahkim, genel tahkim ve aile anlaşmazlıkları tahkimi olmak üzere iki ana kategoriye ayrılır.⁶¹ Aile anlaşmazlıkları tahkimi, resmî olarak mahkemelerde 1975 yılında Hey'etü Kibâri'l-Ulemâ'nın (Büyük Alimler Heyeti) fetvasıyla uygulanmaya başlamıştır. Dava sürecinde tahkim ve sulh gibi alternatif yöntemlere başvurulmasını teşvik eden ve dönemin adalet bakanının emriyle aile anlaşmazlıklarının görülme usulü olarak mahkemelerde esas alınması istenen fetva, aile tahkiminde hakemlerin kimlerden seçileceği, verdikleri hükümlerin nitelikleri ve bu hükümlerin hâkimi bağlayıcılığı gibi konuların kurallarını belirler niteliktedir.⁶²

Yanı sıra tahkim yakın tarihte Ahvâl-i Şahsiyye Kanunun'da tekrar düzenlenmiş ve mevcut uygulamalarda değişiklik sayılacak bir yenilik getirilmeden, sürecin

58 "Cem'iyetü't-Tenmiyeti'l-Üseriyyeti bi'l-Ahsa," "Abra 950 Celese ve Müşâreketü 35 Muslihan bi'l-Ahsa".

59 "Cem'iyetü't-Tenmiyeti'l-Üseriyyeti bi'l-Ahsa," Ağustos 24,2024. <http://www.osarya.com/احصاءات-وانجازات/>

60 el-Huneyn, "Es-Sulh ve Devruhû fi Taklîsî'd-Deâvâ'l-Kazâiyye," 329.

61 Suudi Arabistan Bakanlar Kurulu, "Nizâmu't-Tahkîm," Ağustos 24,2024. <https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/5535039e-13da-43f6-8f53-a9a700f26485/1>

62 Âli Huneyn, *et-Tahkimu fi 'ş-Şer'ati 'l-İslâmiyyeti*,369.; Yargı, "Bedel Karşılığında Boşanma ve Muhâlea Uygulamaları: Suudi Arabistan'da Bir İnceleme," 153.

nasil işleyeceği sistemli bir şekilde ifade edilmiştir⁶³ Burada belirtmek gerekir ki aile anlaşmazlıklarındaki tahkim uygulamalarının Suudi Arabistan'daki tarihi, 1975'ten çok daha eskiye götürülebilir. Zira Necidli fakihlerin ve Krallığın eski müftüsü İbrahim Âli'ş-Şeyh'in fetvalarında aile anlaşmazlıkları çözümünde tahkime başvurulması gerekliliğinin konu edildiği görülmektedir.⁶⁴ Dolayısıyla Hey'etü Kibâri'l-Ulemâ'nın fetvası ve Ahval-i Şahsiyye kanun düzenlemesinin yeni bir uygulama getirmekten ziyade, mevcut uygulamaları sistemleştirip resmileştirdiğini söylemek mümkündür.

Bir aile anlaşmazlığı mahkemeye taşındığında davaların, davacının iddiası ve davalının bu iddia karşısındaki durumuna göre ikiye ayrılarak incelenmesi mümkündür. Bunlardan ilki davacının kötü muamele iddiasıyla başvurduğu ve davalının aleyhine yapılan suçlamaları kabul ettiği davalardır.⁶⁵ Bu durumlarda hâkim önce taraflara sulh teklif eder ve eğer sulh sağlanırsa davayı bu sulh üzerine sonlandırır. Tarafların sulh olmadığı durumda ise hâkim, davayı tahkime yönlendirir. Bu tür durumlarda, tahkim sürecinin devreye girip girmeyeceği hâkimin takdirine bağlıdır ve belirleyici unsurun hâkimin kötü muamelenin niteliğine dair kanaati olduğu söylenebilir.⁶⁶

Örneğin Cidde genel mahkemesinde görülen bir davada karı, kocanın sözlü ve ağır fiziksel şiddet uyguladığını iddia ederek nikâhın feshini talep etmiştir. Davalı koca, karısına ağır şiddet uygulama suçlamasını kabul etmeyerek yalnızca dört kez tokat attığını itiraf etmiştir. Bu davada, hâkim yüze vurmanın dinen yasak olduğu gerekçesiyle tarafları tahkime yönlendirmeden boşanmaya hükmetmiştir. Benzer diğer bir davada yine karı, ağır şiddet iddiasında bulunmuş ve koca şiddetin ağır şiddet değil sadece te'dip edici bir müdahale olduğunu söyleyerek suçlamayı tamamen değilse de kısmen kabul etmiştir. Ancak hâkim bu davada tarafları tahkime yönlendirmiştir.⁶⁷

Mahkemede görülen ikinci tür davalar eşlerden birinin hak ihlali iddiasıyla mahkemeye başvurduğu, ancak hâkimin karar vermek için yeterli kanıt bulamadığı

63 Bakanlar Kurulu Suudi Arabistan, "Nizâmü'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye," md. 100,110,111,112. <https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/4d72d829-947b-45d5-b9b5-ae5800d6bac2/1>

64 Bazı Ulemâi Necid'l-A'lam, *Mecmûatü'r-Resâil ve'l-Mesâili'n-Necdiyye*. (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1991), 1/386.; Muhammed b. İbrâhîm Âli'ş-Şeyh, *Fetâvâ ve Rasâil*. (Mekketu'l- Mukerreme: Matbaatu'l-Hukûme, 1979), 10/289-291.

65 el-Hudayrî, "İcrâetü'l Kadâi'yye fi'l Müşkilâti'z Zevciyye," *Mecleetü'l Adl*, 2009, 126.

66 el-Hudayrî, "İcrâetü'l Kadâi'yye fi'l Müşkilâti'z Zevciyye," 126.

67 Adalet Bakanlığı, *Mecmûatü'l-Ahkâmi'l-Kazâiyye li-Âm 1435 h. (2013 M.)*, 9/146.

davalardır.⁶⁸ Karının kocasını nafakasını ihmal etmek, sözlü ya da fiziksel şiddet uygulamak, dinen yasaklanmış şekilde yaklaşmak veya madde kullanmakla suçladığı ya da kocanın karısını eşlik görevlerini yerine getirmemekle, itaatsizlikle ya da izinsiz evden çıkmakla itham ettiği ve her iki tarafın da iddialarını kanıtlayamadığı durumlar bu tür davalara örnek olarak verilebilir.⁶⁹ Bu davalarda haklı-haksızın tespit edilip davanın adaletle sonlanabilmesi için davacının iddialarını ispat edebilmesi son derece önemlidir. Ancak aile çekişmeleri genellikle kapalı bir aile ortamında vuku bulduğundan, çekişmenin içeriği şahitlikleri mümkün üçüncü şahıslara yansımadığı müddetçe herhangi bir kötü muamele iddiasının ispatı pek mümkün değildir. Dolayısıyla hâkim öncelikle taraflara sulh teklif eder. Sulh olunmadığı ve hükmü mümkün kılacak bir delile de ulaşılmadı durumlarda davanın hassasiyetine uygun bir titizlikle görülmesine imkan sağlamak için tahkim süreci başlatılır.⁷⁰

Tahkime karar verildiğinde, ilk olarak eşlere kendi ailelerinden veya tercih edecekleri kişilerden hakem seçmelerini teklif edilir.⁷¹ Taraflar hakem tayin ederse, belirledikleri hakemleri mahkemeye kaydettirmeleri gerekmektedir. Eşlerin yakınlarından bu göreve uygun bir kişi bulunamaması ya da uygun kişi bulunduğu halde görevi üstlenmeyi reddetmesi gibi sebeplerden dolayı aileden hakem atanması mümkün olmayabilmektedir. Tarafların, mahkemenin kendi ailelerinden hakem tayini talebine cevap vermeme hakkı olsa da tahkim sürecini reddetme hakları yoktur.⁷² Dolayısıyla tarafların kendileri hakem seçmezlerse veya birisi hakem seçer, diğeri hakem olması için teklif edeceği kimsesi olmadığını ifade ederse hâkim tarafları mahkeme bünyesindeki Bilirkişi Heyetine havale eder ve hakemler bilirkişilerden tayin edilerek tahkim işlemleri başlatılır.⁷³

Atanacak hakemlerde şu özellikler aranır:

İslam: Eşlerden biri ya da her ikisi Müslüman ise, hakemlerin de Müslüman olma şartı aranır. Ancak eşlerin her ikisi de gayrimüslim ise, hakemlerin Müslüman olma zorunluluğu yoktur.⁷⁴

68 Bakanlar Kurulu, “Nizâmü'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye,” md. 109.

69 Yargı, “Riyad Genel Mahkemesindeki Belgeler Işığında Eşler Arasındaki Geçimsizlik Halinde Tahkim Uygulamaları,” 113–14.

70 el-Hudayrî, “İcrâetü'l Kadâi'yye fi'l Müşkilâti'z Zevciyye,” 126.

71 Bakanlar Kurulu, “Nizâmü'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye,” md 9.; el-Hudayrî, “İcrâetü'l Kadâi'yye fi'l Müşkilâti'z Zevciyye,” 127.

72 Bakanlar Kurulu, “Nizâmü'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye,” md.110.;Yargı, “Riyad Genel Mahkemesindeki Belgeler Işığında Eşler Arasındaki Geçimsizlik Halinde Tahkim Uygulamaları,” 116.

73 Yargı, “Riyad Genel Mahkemesindeki Belgeler Işığında Eşler Arasındaki Geçimsizlik Halinde Tahkim Uygulamaları,” 116.

74 Âli Huneyn, *Et-Tahkimu fi'ş-Şer'îati'l-İslâmiyye*, 202.

Adalet:⁷⁵ Hakemler hâkim tarafından atandığında, adil kişilerden seçilmeleri şarttır. Bu konuda hâkim, kişileri özel bir soruşturmaya tabi tutmaksızın bilgisi dahilinde adil olmalarıyla yetinir. Ancak, eşler tarafından atanan hakemler için — eğer eşler razı olmuşlarsa— adalet sıfatına sahip olmaları zorunlu tutulmamaktadır.⁷⁶ Mahkemelerdeki uygulamaların bu şekilde işletildiği tespit edilmiştir.⁷⁷

Teklif: Hakemlerin âkil ve bâliğ (ergin) olmaları gerekmektedir.⁷⁸

Erkek Olma: Hakemlerin erkek olması şarttır. Suudi Arabistan'daki uygulamalarda, hakemler hâkim olarak değil, şahit olarak görevlendirilmekle birlikte, hâkimlerde aranacak bu şartın hakemler için de geçerli olması, kadının tek başına şahit olamaması kuralıyla gerekçelendirilmiştir.⁷⁹ Bu durum, hakemliğin arabuluculuktan ayrıldığı önemli noktalardan biridir.

İki Kişi Olma: Hakemlerin iki kişi olması tercih edilen bir uygulamadır. Bazı mezhepler tek hakemle tahkim yapılabileceğini öne sürse de Suudi Arabistan'da iki hakem olması gerektiği görüşü kabul edilmiştir.⁸⁰

Eşlerin Ailesinden Olma: Eğer hakemlerden biri eşlerin ailesinden seçilmiş, ancak diğer hakemin yabancı bir kişi olması zorunlu hale gelmişse, aileden olan hakem iptal edilerek yerine aile dışından bir hakem atanmalıdır. Böylece her iki hakemin de aile dışından, yani yabancı kişilerden seçilmesi sağlanır. Bu uygulama Maliki mezhebinin kaynaklarında belirtilen bir ayrıntıya dayanmakta olup⁸¹ taraflardan birinin, diğer tarafın hakeminin akraba olmasından dolayı önyargılı olabileceği endişesini ortadan kaldırmak amacıyla Suudi Arabistan'da dikkate alınan bir tercihtir.⁸² Ancak daha önce de belirtildiği gibi bu tercih her durumda uygulanmamaktadır.

75 Büyük günahlardan (kebire) kaçınan, farz olan vazifeleri yerine getiren, davranışlarının iyisi kötüsünden daha çok olan kimse manasında kullanılan bir terim. Bkz. "Adalet" *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ağustos 24, 2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/adalet#2-fikih>

76 Âli Huneyn, *et-Tahkîmu fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, 564.

77 Yargı, "et-Tatbikâtü'l-Kazâiyye li't-Tahkimi inde 'ş-Şikâki beyne'z-Zevceyni min Hilâli's-Sukûki ve'z-Zubûti fi'l-Mahkemeti'l-Âmmeti bi'r-Riyad," 119.

78 Âli Huneyn, *et-Tahkîm fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, 205.

79 Âli Huneyn, *et-Tahkîm fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, 207, 208.; Yargı, "et-Tatbikâtü'l-Kazâiyye li't-Tahkimi inde 'ş-Şikâki beyne'z-Zevceyni min Hilâli's-Sukûki ve'z-Zubûti fi'l-Mahkemeti'l-Âmmeti bi'r-Riyad," 116–19.

80 Âli Huneyn, *et-Tahkîm fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, 211.

81 Muhammed b. Ahmed b. Arefe ed-Desûki, "Hâşiyetu'd-Desûki 'ala'ş-Şerhi'l-Kebîr," (Beyrut: Dâru'l-fikr, n.d.), 2/344.

82 Âli Huneyn, *et-Tahkîm fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, 215.

Müttehem Olmama: İbn Teymiyye'ye dayandırılan bir şarttır, ancak İbn Teymiyye bu şartla tam olarak neyi kastettiğini açıklamamıştır.⁸³ Âli Huneyn bu şartı hakemlerin taraflara düşmanlık beslememeleri veya kendi çıkarlarını gözetiyor olmakla suçlanmamaları şeklinde yorumlamıştır. Müttehem olmama şartı, hakemlerin tayini öncesinde dikkate alınması gereken bir şarttır. Eşler tarafından atanmalarından ve belirli bir hüküm üzerinde anlaşmalarının ardından bu tür ithamlara maruz kalmaları, hakemlerin verdikleri hükmün geçersiz kılınmasını gerektirmemektedir.⁸⁴

İsabetli Düşünme Yetisi ve Fakih Olma: Tercihen aranan bir özelliktir. Bulunmaması hakem olarak atanmaya engel teşkil etmemektedir.⁸⁵

Mevcut hukuk sisteminde hakemlerin görevlerini düzenleyen bir yönetmelik bulunmamaktadır. Mahkemelerde de bu açığı kapatacak bir kılavuz veya benzeri bir rehber olmadığı için, hukuki tecrübesi olmayan kişiler hakem olarak atandığında hâkim, hakemlere yazılı veya sözlü yönlendirmelerde bulunur.⁸⁶ Hakemlerden beklenen, tahkim ayeti gereğince öncelikle anlaşmazlığı sulh üzere sonlandırma niyeti barındırarak ve eşlerle gerek birlikte gerekse ayrı ayrı görüşmeler yaparak anlaşmazlık ve çekişmenin sebeplerini tespit etmeye gayret etmeleridir.⁸⁷ Süreç sonunda hakemlerin taraflarla görüşmeleri sürecinde, çekişmenin nasıl sonlandırılması gerektiğine dair oluşan kanaatlerini kaydederek mahkemeye iletmeleri beklenmektedir.⁸⁸ Ahvâl-i Şahsiyye Nizamı'na göre tahkim sürecinin en fazla 60 gün içinde tamamlanması gerekmektedir.⁸⁹

Burada belirtmek gerekir ki hakemlerin sulha gayret etme yönündeki sorumlulukları daha önce açıklanan arabuluculuk sürecinden tamamen bağımsızdır. Diğer bir söyleyişle çekişmeli çiftin öncesinde zorunlu veya isteğe bağlı olarak arabuluculuk sürecinden geçmiş olması, tahkim heyetinin sulh için çaba gösterme zorunluluğunu

83 Ahmed b.Teymiyye, *Mecmûu 'l-Fetâvâ*, (Medinetü'l-Münevvera:Mücemmeu'l-Melik Fehd,2004), 35/386.

84 Âli Huneyn, *et-Tahkîm fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, 216.

85 Âli Huneyn, *et-Tahkîm fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, 218–220.

86 Yargı, “et-Tatbikâtü'l-Kazâiyye li't-Tahkimi inde'ş-Şikâki beyne'z-Zevceyni min Hilâli's-Sukûki ve'z-Zubûti fi'l-Mahkemeti'l-Âmmeti bi'r-Riyad,” 123.

87 el-Hudayrî, “İcrâetü'l Kadâi'yye fi'l Müşkilâti'z Zevciyye,” 127.

88 Bakanlar Kurulu, “Nizâmü'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye”, md 109-111.

el-Hudayrî, “İcrâetü'l Kadâi'yye fi'l Müşkilâti'z-Zevciyye,” 127.; Yargı, “Yargı, “et-Tatbikâtü'l-Kazâiyye li't-Tahkimi inde'ş-Şikâki beyne'z-Zevceyni min Hilâli's-Sukûki ve'z-Zubûti fi'l-Mahkemeti'l-Âmmeti bi'r-Riyad,” 122.

89 Bakanlar Kurulu, “Nizâmü'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye”, md. 112.

ortadan kaldırmamaktadır. Bu durum, aile hukukunda İslam hukukunun ilkelerini esas aldığı belirtilen Suudi Arabistan yargısında, aile anlaşmazlıklarını karşılıklı anlaşma ve anlayışla çözme gayretini gösteriyor olması açısından önem taşımaktadır.

Hakemlerin mahkemeye sunacakları raporda eşlerin birlikteliğinin mi, ayrılmalarının mı daha uygun olduğu ve eğer ayrılma uygun görülüyse bunun bir bedel karşılığında mı yoksa karşılıksız mı olması gerektiğine dair görüşleri bulunmalıdır. Örnek vermek gerekirse karının, kocanın dinen uygun davranışlarından rahatsız olarak boşanmak istediği ve üçüncü tarafların müdahalelerinden kaynaklı çekişmelerde talebinin onaylanmaması beklenir. Ancak sebep başkalarının kışkırtması olsa dahi eşler arasında süregelmesi beklenen muhabbetin nefrete dönüştüğü tespit edilirse çiftin ayrılmalarının gereği yönünde görüş belirtilmesi mümkündür.⁹⁰ Hakemlerin aşağıdaki durumlarda eşlerin boşanmalarına karar vermeleri esas kabul edilmektedir:

a. Kocanın haksızlık ve kötü muamelede bulunduğu durumlar.

Literatürdeki bilgiler kadınların nikâh altında ya güzellikle tutulması ya da iyilikle serbest bırakılması gereğine dair nasların, hakemlerin kararında belirleyici kabul edildiğini ortaya koyar. Buna göre eğer koca, karıya zulmediyorsa, nassın güzellikle tutma emrini ihlal etmiş olduğundan karının iyilikle serbest bırakılma hakkı doğmaktadır. Zulüm sebebiyle zorunlu hale gelen boşanma gereğini koca (talak yoluyla) yerine getirmese fıkın “zarar yoktur, zarara zararla karşılık vermek de yoktur” prensibi uyarınca hakemler boşanmaya hükmederler.⁹¹ Bu tür davalarda ayrılığın bedelsiz olmasına karar verilir.⁹² Çünkü Suudlu hukukçuların ilgili nasları yorumuna göre karının bir hayâsızlık yapması durumu hariç, boşanma karşılığında kocanın karıdan maddi bir bedel alması uygun değildir. Şu kadar var ki ayrılık zifaktan önce gerçekleşmişse, koca ödediği mehrin yarısını geri alma hakkına sahiptir.⁹³

b. Karının haksızlık ve kötü muamelede bulunduğu durumlar.

Kocanın herhangi bir zararı olmadığı halde karı evliliğe devam etmek istemiyor ve *nâşize* (karının kocayı reddi) olarak evi terk ediyorsa, hakemler bu çiftin ayrılması yönünde karar belirtmelidir. Çünkü kariyi aile konutuna dönmeye zorlamak, dinin

90 Bakanlar Kurulu, “Nizâmü'l-Ahvâlî's-Şahsiyye,” md 109-111.; Âli Huneyn, *et-Tahkîmu fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, 248, 249.

91 Abdullah b Muhammed Âli Huneyn, *El-Hul' bi-Talebi'z-Zevceti li-Ademi'l-Viâmi mea' Zevcihâ*, (Riyad: Daru İbn Ferhûn, 2010), 252.

92 Âli Huneyn, *et-Tahkîm fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, 261, 262, 271.

93 Âli Huneyn, *et-Tahkîm fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, 261, 262, 271.

güzellikle tutma emriyle çelişik kabul edilmektedir.⁹⁴ Bu tür davalarda ayrılık, karının nikâh nedeniyle aldığı mehir kadar bir karşılığı kocaya geri iade etmeyi kabul etmesi sonucunda onaylanır. Konunun bir örneğini Riyad genel mahkemesi kayıtlarında bulmak mümkündür. Örnek davada karı herhangi bir sebep belirtmeden nikâhın feshini istemekte diğer yandan koca, feshi gerekli kılacak bir muamele yapmadığını öne sürerek evliliğin devamını talep etmektedir. Karının, kocasından herhangi bir kötü muamele görmemesine rağmen evlilik evini terk ederek ailesinin yanına döndüğü ve dört aydır orada yaşadığı sabit olmuştur. Hâkim, usul gereği, öncelikle çifte sulh teklif etmiştir ancak taraflar sulhtan kaçınmıştır. Bunun üzerine, tahkim süreci başlatılmıştır. Tarafların taleplerinde ısrarcı olmaları sebebiyle hakemler de sulha muvaffak olamayınca karının, kocaya vereceği mali bir karşılıkla nikâhın feshine hükmedilmiştir.⁹⁵ Belirtmek gerekir ki her ne kadar kocanın suçsuzluğu kesin ve karının nikah bağı devam ederken evi terk etmesi gibi yanlış davranışı sabit olsa da Suudlu hukukçuların nasların yorumlarına dayandırdıkları kabulleri gereğince karı, nikah sırasında belirlenen mehrin üstünde bir bedeli ödemeye icbar edilemez.⁹⁶

c. Haksızlığın her iki taraftan da kaynaklandığı durumlar.

Çiftin her ikisinden kaynaklı bir kötü muamele durumu var ve bu kötü muamele şikâka (aile birliğinin sarsılmasına) götürmüşse nikahın feshedilmesine hükmedilir. Haksızlık oranı tespit edilebiliyorsa haksız tarafın mehirdeki payı, haksızlık derecesine oranla azaltılarak madur tarafa aktarılır. Ancak hangi tarafın daha ağır haksız olduğu tespit edilemiyorsa mehir miktarı bir bedel çift arasında eşit şekilde bölüştürülerek bedelli boşanma şeklinde ayrılığa hükmedilir.⁹⁷

d. Eşlerden birinin hiçbir kötü muamelede bulunmamasına rağmen uyuşmazlığın mevcut olduğu durumlar.

Bu tür davalar literatürde “*Uyuşmazlık sebebiyle hul*” talebi olarak adlandırılmaktadır. Karının herhangi bir görünür sebep belirtmeden kocayı sevmediği gerekçesiyle boşanmak istemesidir, şeklinde tarif edilir. Bu tür davalarda hâkimin, karının kocasından nefret etmesinin geçici bir etki veya ani bir kızgınlık nedeniyle değil, sağlıklı bir değerlendirme sonucu olduğundan emin olması gerekir. Dolayısıyla bu davaların tahkim sürecinde hakemlerden beklenen, karının kocaya sevgisizliğinin gerçek olup olmadığını tespit etmeye gayret etmeleridir. Bunu yaparken *nuşuzun*

94 Âli Huneyn, *et-Tahkîm fi'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, 254.

95 Âli Huneyn, *el-Hul' bi-Talebi'z-Zevceti li-Ademi'l-Viâmi mea' Zevcihâ*, 160.

96 Âli Huneyn, *et-Tahkîm fi'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, 266.; el-Mümtehine 60/11.

97 Âli Huneyn, *el-Hul' bi-Talebi'z-Zevceti li-Ademi'l-Viâmi mea' Zevcihâ*, 129.

(karının kocayı reddinin) devam edip etmediğini, kocanın bu redde ve nefrete neden olabilecek ahlaki ya da fiziksel bir kusurunun olup olmadığını ve karının somut bir delil olmadan boşanma talebinin onaylanması durumunda kocadan aldığı mehri geri vermeye hazır olup olmadığını araştırmaları gerekmektedir. Bu tür boşanmalarda, karının nikâh sırasında aldığı mehri tamamını kocaya iade etmesi gerekmektedir.⁹⁸

Suudi Arabistan tahkim uygulamalarında hakemler, vekil ya da hâkim olarak değil, şahit ve temsilci olarak görevlendirilmektedir. Davaları inceleyip gerekli ayrıntıları öğrenerek verdikleri kararların uygulanabilmesi, onları görevlendiren hâkimin onayına bağlıdır. Reddi için şer'î bir gerekçe olmadığında kararın hâkim tarafından onaylanması gerekmektedir.⁹⁹ Hakemlerin mahkemeye sunduğu rapor ve hâkimin bu rapor karşısındaki tutumu hakkında iki farklı tutum söz konusudur. Bunlardan ilki, hakemlerin oybirliğiyle karar verdiği durumdur. Hakemlerin oybirliğiyle belli bir karar üzerine anlaştıklarında hâkim kararı öncelikle taraflara sunar ve onaylayıp onaylamadıklarını sorar. Taraflar kararı onaylarsa hâkim, dava dosyasına gerekli açıklamaları ekleyerek kararı yürürlüğe koyar.¹⁰⁰ Ancak hakimin, usul veya esasa taalluk eden bir eksiklik gerekçesiyle hakem heyetinin kararından farklı bir hüküm vermesi de mümkündür.

Örneğin, Uneyze Mahkemesi'nde görülen bir davada kadın, kocasını sözlü ve fiziksel şiddet uygulamakla suçlamış ancak iddialarını kanıtlayamamıştır. Mahkeme tarafından atanan bilirkişi hakemler, nikâhin bedelsiz feshine karar vermişlerdir. Davanın hâkimi ise kocanın iddiaları reddetmesine ve kadının suçlamalarını kanıtlayamamasına karşın hakemlerin bedelsiz fesih kararını yetersiz delille alınmış hatalı bir karar olarak değerlendirmiş ve "Hakemler bilirkişidir, kararları bağlayıcı değildir" notunu ekleyerek, nikâhin kadının kocaya ödeyeceği belli bir bedel karşılığında sona erdirilmesine hükmetmiştir.¹⁰¹

Karar bedel karşılığında boşanma olduğunda hâkim karıdan belirlenen miktarı getirmesini ister. Karı ödemeyi gerçekleştirdiğinde bedel kocaya sunulur. Koca karardan razı olmadığı veya bedel almayı zül kabul ettiği için reddederse bu mal onun adına devlet bütçesine aktarılır.¹⁰²

Tahkim raporunda belirecek ikinci durum ise hakemlerin ortak karar alamamasıdır. Özellikle çiftin ailelerinden seçilen hakemlerin yürüttüğü tahkim süreçlerinde,

98 Âli Huneyn, *el-Hul' bi-Talebi'z-Zevceti li-Ademi'l-Viâmi mea' Zevcihâ*, 69,70,73,81.

99 Bakanlar Kurulu, "Nizâmü'l-Ahvâlî's-Şahsiyye," md.11.; Âli Huneyn, *et-Tahkîm fi's-Şer'iati'l-İslâmiyye*, 199,270.

100 el-Hudayrî, "İcrâetü'l Kadâi'yye fi'l Müşkilâti'z-Zevciyye," 128.

101 Adalet Bakanlığı, *Mecmûatü'l-Ahkâmi'l-Kazâiyye li-Âm 1435 h. (2013)*, 9/114.

102 el-Hudayrî, "İcrâetü'l Kadâi'yye fi'l Müşkilâti'z-Zevciyye," 128.

hakemlerin bir araya gelememesi veya ortak bir karara varamaması görülebilmektedir. Bu tür durumlarda hâkimin, tahkimin tekrarına hükmetmesi veya davayı gerekli gördüğü şekilde sonlandırması mümkündür.¹⁰³

Suudi Arabistan'daki tahkim uygulaması, hakem tayin edilmesi yetkisinin öncelikle eşlere tanınması ve hakemlerin anlaşmazlığı sonlandırmak için görevlendirilmesiyle, Mecelle'deki "Tahkim, çekişmeli tarafların, kendi rızalarıyla aralarındaki anlaşmazlığı sonlandırmak için hakem tayin etmeleridir, şeklindeki tahkim tanımıyla uyuşmakta diğer yandan sürecin tarafların rızası aranmaksızın hakim kararıyla başlatılması yönüyle ayrılmaktadır.¹⁰⁴ Benzer şekilde, hakemler dava hakkında karar verebilme yetkisine sahip olsa da süreçte bilirkişi olarak görev yapmaları ve kararlarının bağımsız şekilde hüküm doğurmaması nedeniyle, Hukuk-u Aile Kararnamesi'nde yer alan "Hakemler gerektiğinde eşlerin ayrılmasına karar verebilir ve bu kararlar bağlayıcıdır" şeklindeki tahkim modelinden¹⁰⁵ ve "Tahkim, yargı dışı kurumlara yargı yetkisi vererek anlaşmazlıkları sonlandırmaktır."¹⁰⁶ şeklindeki modern tahkim anlayışından farklılık göstermektedir. Tüm bunlar, Suudi Arabistan'da kanun yapıcılarının hukuklarına referans kabul ettikleri değerlerine ve sosyokültürel yapılarına uyumlu, özgün bir tahkim modeli inşa etme gayretlerini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada Suudi Arabistan'daki aile arabuluculuğu ve tahkimin tarihi, işleyişi, kurumsallaşması ve bunun gereklilikleri doğrultusunda hukuk sisteminde yapılan değişiklikler incelenmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

Suudi Arabistan'da arabuluculuk ve hakemlik iki ayrı yöntem olarak işletilmektedir. Her iki uygulamada da İslami ilkelere bağlılık nizami bir zorunluluktur ve aile birliğini sağlamaya yönelik sulh, öncelikli hedefdir; bu mümkün olmadığında arabulucular ve hakemler, tarafların hakları korunmuş olarak çekişmesiz ayrılabilmeleri için çalışırlar. Tahkim, yargı içi bir süreç olarak mahkemeler tarafından yürütülürken,

103 Bakanlar Kurulu, "Nizâmü'l-Ahvâli 'ş-Şahsiyye", md 109-111.; el-Hudayrî, "İcrâetü'l Kadâi'yye fi'l Müşkilâti'z-Zevciyye," 128.; Âli Huneyn, *et-Tahkîmu fi 'ş-Şerîati'l-İslâmiyye*, 373. Mehmet Ali Yargı, Suudi Arabistan'da Yeni Çıkarılan (2022) "Ahvâl-i Şahsiyye Nizamı'nda Evliliğin Sona Erme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme," ed. Mehmet Dirik, Hakîme Reyyan Yaşar (İstanbul: Hiperyayın, 2023), 140, 144.

104 Lecne Mükvevne min İddeti Ulemâi ve Fukahâi fi'l-Hilâfeti'l-Osmâniyye, *el-Mecelletü'l-Ahkâmu'l-Adliyye*, md. 1790.

105 Demir Gökyayla, "Arabuluculuk ve Tahkimi Bir Arada İçeren Uyuşmazlık Çözüm Yolu," 581.

106 Orhan Çeker, *Osmanlı Hukuk-u Aile Kararnamesi* (İstanbul: Mehîr Vakfı Yayınları, 2017), 55. md.130.

arabuluculuk, yargı içi ve yargı dışı; mahkemeler ve özel kurumlar arasında iş birliğiyle sürdürülen bir yöntemdir. Bir anlaşmazlıkta her iki yönetime birden başvurulabilir veya hâkimin takdirine göre biri tercih edilip diğeri kullanılmayabilir. Bu iki sistem arasında doğrudan bir bağlantı bulunmamakla birlikte, hangisinin uygulanacağını belirleyen, alternatif yöntemlerin kullanılmasına karar veren, taraflar ya da ilgili makamdır. Tahkim, çekişmenin çözüm sürecinde bir yöntem olarak kullanılırken, arabuluculuk bu süreci doğrudan sonuçlandırma imkanına sahiptir.

Arabuluculuk, kurum ve işleyiş kuralları özel yönerge ve genelgelerle düzenlenen bir uygulama olarak yürütülmektedir. Devletin adli sistemine entegre ettiği arabuluculuk uygulamalarında mahkemeler bünyesindeki bürolara ek olarak sivil toplum kuruluşları ve diğer bazı yardımcı kurumlar görev almaktadır. Son on yılda hızla gelişen arabuluculuk uygulamalarına dair bilimsel çalışmaların henüz yapılmamış olması nedeniyle, arabuluculuk merkezlerinde kullanılan uzlaştırma yöntemlerinin içeriği tam olarak tespit edilememiştir. Ancak arabuluculuğun kanuni bir gereklilik olarak İslam şeriatına aykırı olmama ön koşuluyla düzenlenmesi, arabulucuların şeriate bağlı kalmakla ve İslam hukukunun ilgili bölümlerini bilmekle yükümlü tutulmaları, arabuluculuğun İslam hukuku temelli olduğunu göstermektedir. Yanı sıra yalnız tarafların menfaatlerini değil, aynı zamanda aileye bağlı diğer bireylerin ve toplumun faydasını da gözeterek hukukun çeşitli alanlarını kapsayan davaları içine alır şekilde taraflar arasında bir sulh sağlamayı amaçlayan arabuluculuk, aile anlaşmazlıklarının çözümünde son derece uygun bir model olarak kabul edilen *ekosistemik arabuluculuk* yöntemiyle örtüşmektedir.¹⁰⁷ Ayrıca tarafların sulh olmama hakkının korunması, gönüllülük ilkesinin gözetilmesi, süreçte elde edilen bilgilerin gizli tutulması, arabulucuların kişisel menfaat içeren davaları kabul etmelerinin yasaklanması, özel eğitime tabi tutulmaları ve hukuki danışmanlık yetkisine sahip olmamaları Suudi Arabistan aile arabuluculuğunun, Avrupa standartlarına¹⁰⁸ uygun bir şekilde kurumsallaştığını göstermektedir. Tüm bunlar Krallık'da modern dünyanın gereklilikleri ve bilimsel gelişmeler dikkate alınarak Müslüman toplumun örf ve adetleriyle çelişmeyecek özgün bir arabuluculuk modelinin uygulandığını söylemeyi mümkün kılmaktadır. Resmi istatistikler ve arabuluculuk derneklerinin raporları, arabuluculuğun aile birliğini korumada ve çekişmeleri sulh üzere sonlandırmada olumlu sonuçlar verdiğini göstermektedir.

Tahkim, eşler arasındaki çekişmelerin ayrıntılı ve titiz bir şekilde incelenmesine olanak tanımakta ve hâkimlerin işlerini kolaylaştırarak dava sürecini hızlandırmaktadır. Tahkime ne sebeple başvurulacağı ve hakemlerin hangi yetkilerle görevlendirileceği

107 Pilotti, "The New and the Old: A Qualitative Analysis of Modes of Conflict Resolution in the Kingdom of Saudi Arabia," 7.; Parkinson, *Aile Arabuluculuğu*, ed. Fatma Yücel, 33,44,52.

108 Parkinson, *Aile Arabuluculuğu*, 22- 25.

Ahvâl-i Şahsiyye nizamında yer almaktadır ancak muhtemelen mahkeme içi bir süreç olarak işletilmesinin de bir sonucu olarak aile tahkimini düzenleyen özel bir yönetmelik bulunmamaktadır. Tahkim, hâkimin gerekçe göstermeden aleyhine karar verememesi nedeniyle arabuluculuktan güçlü bir yöntem gibi görünse de uygulamanın aile çekişmelerini modern ve barışçıl yöntemlerle çözüme konusunda etkili olabildiğine dair bir veriye ulaşılamamıştır.

Türkiye’de yürürlüğe girmesi beklenen aile arabuluculuğunun, Müslüman toplumun inancına ve örfüne uygun, İslam’ın ilkeleri doğrultusunda kurgulanmasının imkânı ve gerekliliğini savunan hukuçular için Suudi Arabistan’daki uygulamalar, İslam hukukunun bazı klasik dönem kurallarının modern dünyanın bilimsel gelişmeleri ve gerekliliklerine göre nasıl uyarlanabildiğini göstermesi açısından önemli bir örneklik teşkil etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Adalet Bakanlığı, Suudi Arabistan. “Kavâidü’l-Ameli fi Mekâtibi’l-Musâleha ve İcrââtuhû.” *Suudi Arabistan Adalet Bakanlığı*. Riyad,Suud, 2019. <https://www.moj.gov.sa/Documents/Regulations/pdf/48.pdf>.
- “Müzekkira İdâhiyye li’l-Mâddeti (16/33) mine’l-Levâihi’t-Tenfiziyyeti li-Nizâmî’l-Mürâfeâtî’ş-Ser’iyye.” Riyad,Suud, 1441. <https://x.com/Law3li/status/1229318741118328832>.
- Adalet Bakanlığı, Suudi Arabistan. “*Mecmûatü’l-Ahkâmi’l-Kazâiyye Li-Âm 1435 h.*”. Riyad,Suud: Merkezi’l-Buhûsi bi-Vizâreti’l-Adl, 2013.
- Âli’ş-Şeyh, Muhammed b. İbrâhîm. *Fetâvâ ve Rasâil*. Mekketü’l-Mukerreme: Matbaatu’l-Hukûme, 1979.
- Âli Huneyn, Abdullah b. Muhammed b. Sa’d. *El-Hul’ Bi-Talebi’z-Zevceti Li-Ademi’l-Viâmi Mea’ Zevcihâ*. Riyad: Dâru ibn Ferhûn, 2010.
- Âli Huneyn, Abdullah b. Muhammed b. Sa’d. *Et-Tahkîm fi’ş-Şerîati’l-İslâmiyyeti*. Riyad,Suud: Şebketü’l Alûkah, 1999.
- Bi-Meclisi’l-Vüzerâ, Hey’etül-Huberâi. “Tanzîmu-Merkezi’l-Musâlaha.” Hey’etül-Huberâi bi-Meclisi’l-Vüzerâ, 2013. [205](https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/fe7f3828-c47c-4d95-a56c-a9a700f27196/1#:~:text=%3A%3Cp>يتضمن التنظيم اجراءاته,المصالحة واجراءاتهA,العمل في مكاتب</p><p>Bi’l-Ahsâ, Et-Tenmiyyeti’l-Üseriyyi. “Abra 950 Celese ve Müşâreketü 35 Muslihan Bi’l-Ahsâ.” et-Tenmiyyeti’l-Üseriyyi bi’l-Ahsâ, n.d.</p></div><div data-bbox=)

- “Bernâmecü’ d-Düplûmu’ l-Âliyyi fi’ l-Îrşâdi’ l-Üseriyyi”. et-Tenmiyeti’ l-Üseriyyi bi’ l-Ahsâ, n.d. ed-Desûkî, Muhammed b. Aḥmed b. ‘Arefe. “Hâşiyetu’ d-Desûkî ‘ala’ ş-Şerḥi’ l-Kebîr.” Beyrut: Dâru’ l-fîkr, n.d.
- “Cem’ iyyetü’ z-Zevâc ve’ t-Tenmiyetü’ l-Üseriyyeti Bi’ t-Taif.” , 1413.
- “Cem’ iyyetü’ z-Zevâc ve’ t-Tenmiyetü’ l-Üseriyyeti Bi’ r-Ra’s.” Suudi Arabistan, Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı, 1433.
- Hilâfeti’ l-Osmâniyye, Lecnetün min İddeti Ulemâi fi el-. *Mecelletü’ l-Ahkâmu’ l-Adliyye*. El-Câbî, B. Beyrut, Lübnan: Dâru’ İbni Hazm, 2021.
- Hudayrî, Hamd b. Abdü’ l-Azize el-. “İcrâetü’ l-Kadâi’ yye Fi’ l-Müşkilâti’ z-Zevciyye.” *Mecelletü’ l-Adl*, 2009, 45/125-168. https://adlm.moj.gov.sa/topic_d_d.aspx?ID=45&IDd=904.
- Huneyn, Hamd el-. “Es-Sulhu ve Devruhû Fi Taklîsi’ d-Deâvâ’ l-Kazâiyye.” *Mecelletü’ l-Adl* 46 (1431): 322–36.
- Karaman, Hayreddin. “Adalet.” In *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1/343-344. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988.
- ksamoj. *El-Mehâkimü’ l-Mütehassisa Bi’ l-Memleke- İstidyü’ l-İhbâriyye*. Suudi Arabistan, 2014. <https://www.youtube.com/watch?v=8q3Qxe5N4Zg>.
- Kuncak, Fulya. *Suudi Arabistan’ da Aile Arabulucu-Hakemliği Uygulamaları*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022).
- Mekke-i Mükerrreme Emirliği. “Lecnetü İslahi Zâtî’ l-Beyn.” Mekke-i Mükerrreme Emirliği, 1999.
- Muhaymid İbrahim, El- Nasır b. *El-İnhââtü’ s-Sübûtiyyetü Bi’ l-Mehâkimi’ ş-Şer’ iyyeti Bi’ l-Memleketi’ l-Arabîyyeti s-Suûdiyye*. Abhâ: Mektebetü’ l-Abha’ l-Hadîse, 2006.
- Necid’ l-A’ lam, li-Bazı Ulemâi. *Mecmûatü’ r-Resâil ve’ l-Mesâili’ n-Necdiyye*. Riyad: Dâru’ l-Âsime, 1991.
- Of, Europe Council. “EUROPEAN COMMISSION FOR THE EFFICIENCY OF JUSTICE.” Council of Europe, 2006.
- Halîciyye. *Meâlî Vezîru’ l-Adli’ s-Suûdiyyi Dr: Velîd Es-Samânî Da’ fu Bernâmeci Fi’ s-Sûra Mea’ Abdullah El-Müdeyfer*, 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=Lg2uOvE5tk0&t=3791s>.
- Hey’ etü’ l-Huberâi bi-Meclisi’ l-Vüzerâ. “Nizâmu’ t-Tahkîm.” Hey’ etü’ l-Huberâi bi-Meclisi’ l-Vüzerâ, 2012. <https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/5535039e-13da-43f6-8f53-a9a700f26485/1>.
- İbn Hacer, Ebü’ l-Faḍl Aḥmed b. ‘Alî el-‘Aşkalânî. *Fethü’ l-Bârî Şerḥu Şahîhi’ l-Buḥarî*. Edited by Muḥammed Fu’ ad ‘Abdu’ l-Bâkî. Beyrut: Dâru’ l-Ma’ rife, 1960.
- İbnü Cüzey, Ebu’ l-Kâsım. *El-Kavânînu’ l-Fıkhiyye*, n.d.
- İbnü Teymiyye, Takiyyüddin. *Mecmûu’ l-Fetâvâ*. Medine-i Münevvere: Mecmeu’ l-Melik Fehd, 2004.
- Serahsî, Ebü Bekr Şemsü’ l-E’imme Muhammed b. Ebi Sehl Aḥmed. *El-Mebсут es-*. Vol. 30. Beyrut, Lübnan: Dâru’ l-ma’ rife, n.d. <https://shamela.ws/book/5423>.
- Suûdiyye es-, Vekâletü’ l-Enbâ. “Vizâretü’ l-Adli: 17 Elf Mütেকaddim Li’ t-Tescîli Ke-Muslihîn % 46 Minhum Nisâ.” Vekâletü’ l-Enbâi’ s-Suûdiyye, 2020.
- Suudi Arabistan, Adalet Bakanlığı. “İnhâu 60 Elf Talebi Musâlahatin Kable Vusûliha İlâ Kââti’ l-Mehâkim.” Twitter, 2021.
- Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu. “Nizâmu’ l-Ahvâli’ ş-Şahsiyye.” Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu, 2022. [206](https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/4d72d829-947b-45d5-b9b5-</p></div><div data-bbox=)

ae5800d6bac2/1.

Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu. "Nizâmü'l-Mürâfeâti's-Şer'iyye." Riyad, 1435. <https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/f0eaae46-9f84-40ee-815e-a9a700f268b3/1>.

Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu. "Nizâmu't-Tenfiz." Riyad, Suud, 2012. <https://laws.boe.gov.sa/BoeLaws/Laws/LawDetails/c81ba2f1-1bf1-443b-9b1c-a9a700f27110/1>.

Suudi Arabistan, Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı. "Cem'iyyetü't-Tenmiyeti'l-Üseriyyeti Bi'l-Ahsa." Suudi Arabistan, Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı, 1400.

Suudi Arabistan, Adalet Bakanlığı. "El-Kitâbu'l-İhsâiyyi Li-Âm 1438." Vizâratü'l-Adl, 2016. https://portaleservices.moj.gov.sa/law/Downloades/Annual_Report_1438.pdf.

Suudi Arabistan, Adalet Bakanlığı. "El-Levâihu't-Tenfiziyyeti Li-Nizâmü'l-Mürâfâti's-Şer'iyye." Vizâratü'l-Adl, 2014. <https://www.moj.gov.sa/Documents/Regulations/pdf/75.4.pdf>.

Temel, Ahmet. "İslam Aile Hukukundaki Arabulucu-Hakemlik Uygulamasının Türkiye'de Aile Arabuluculuğuna Muhtemel Katkıları." *Darulfunun İlahiyat* 30, no. 2 (2019): 311-336.

Usaymî, Faysal b. Sa'd el-. "Es-Sulhu Fî Meclisi'l-Kadâi." *Mecelletü'l Adl*, no. 67 (1436).

Uveyd, Yusuf b. Abdillâh el-. "Vâkıu' Lecneti'l-İslâhi Zâti'l-Beyni Bi-İmârati Mıntakati Mekkete'l-Mükerramati ve İshâmâtihi'l-İstimâiyyeti't-Terbeviyye." Ümmü'l-Kura Üniversitesi, 1430.

"Üsra-Cem'iyyetü't-Tenmiyeti'l-Üseriyye Bi-Büreyde." Suudi Arabistan, Çalışma ve Sosyal Kalkınma Bakanlığı, 1429.

Ve't-Tedrib, Hey'etü-Takvîmi't-Ta'limi. "Meâyirü Mikyâsi Kifâyâti'l-Muslihi'l-Müeccel." Suudi Arabistan, Bakanlar Kurulu, 2020. <https://x.com/AliHejri36/status/1420814985576517635>.

Vezîru'l-Adl. "Müzekkeratün İdahiyyeti Li'l-Mâddeti (33/16) Mine'l-Levâihi't-Tenfiziyyeti Li-Nizâmü'l-Mürâfeâti's-Şer'iyye." Vezîru'l-Adl, 2020. <https://twitter.com/Law3li/status/1229318741118328832>.

Vizâratü'l-Adl. "Ba'de Karâri'l-Vezîru'l-Adli Merkezü'l-Musâlehâti Yeshumu Fî Terâcüü't-Talâki Bi-Nisbeti%22." Vizâratü'l-Adl, 2020. <https://www.moj.gov.sa/ar/MediaCenter/News/Pages/NewsDetails.aspx?itemId=1098>.

Welker, Sharia. "Mediattion-Between Religion and Culture in the Saudi Context." In *Cultural Encounters and Emergent Practices in Conflict Resolution Capacity-Building*, edited by Tamra Pearson d'Estrée, 267-301. Cham, Switzerland, 2018.

Yargı, Mehmet Ali. "Bedel Karşılığında Boşanma ve Muhâlea Uygulamaları: Suudi Arabistan'da Bir İnceleme." *M.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42, no. 1 (2012): 42/141-172. https://comu.academia.edu/MehmetAliYARGI?fbclid=IwAR3Db6V_04vIR4PEu-aAQDk7ZJLR54BeDja-iur-sa0vG8MXPY921hHuxjk.

Yargı, Mehmet Ali. "et-Tatbikâtü'l-Kazâiyye li't-Tahkimi inde's-Şikâki beyne'z-Zevceyni min Hilâli's-Sukûki ve'z-Zubûti fi'l-Mahkemeti'l-Âmmeti bi'r-Riyad." *Mecelletü'l Hicazi'l Âlemiyye* 14 (2016): 14/93-132. https://comu.academia.edu/MehmetAliYARGI?fbclid=IwAR3Db6V_04vIR4PEu-aAQDk7ZJLR54BeDja-iur-sa0vG8MXPY921hHuxjk.

Yargı, Suudi Arabistan. "Suudi Arabistan'da Üçlü Boşama İle İlgili Uygulamalar." *Mecelletü'l Adl* 55 (2012): 55/77-120. https://comu.academia.edu/MehmetAliYARGI?fbclid=IwAR0EcwxRq4tc4yH5bflT87iUiFrfrkj_K5EKzO7VoQ4gPJEOG0VuVVs70uI.

Yargı, Mehmet Ali. *Suudi Arabistan'ın Yargı Sistemi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.

Yargı, Mehmet Ali. "Suudi Arabistan'da Yeni Çıkarılan (2022) "Ahvâl-i Şahsiyye Nizamı"nda Evliliğin Sona Erme Yöntemleri Üzerine Bir Değerlendirme," ed. Mehmet Dirik, Hakîme Reyyan Yaşar

(İstanbul: Hiperyayın,2023): 114-144.

Zehrâni, Ali Buhayyit ez-. *El-Minhâc Fî İslâhi Zâti 'l-Beyn*. Mekketu'l-Mukerreme: Lecnetü İslâhi Zâti'l-Beyn, 1432.

Zehrâni, Nâsır b. Müseffer ez-. *Lumû'un ve Dumû'un*. Mekketu'l-Mukerreme: Lecnetü İslâhi Zâti'l-Beyn, 1427.